

CHYBNÉ ARGUMENTY (lat. FALLACIAE)

ŠPATNÉ, NEETICKÉ, NEPLATNÉ, ZAVÁDĚJÍCÍ, ZÁLUDNÉ, ÚSKOČNÉ, ZDÁNLIVÉ, KLAMNÉ A KLAMNĚ PŘESVĚDČIVÉ ARGUMENTY

Blažena ŠVANDOVÁ

Na ničem není tak dobře vidět zranitelnost a křehkost lidské povahy než právě na užívání fallacií¹, kterým se těžko sami vyhneme, a přitom je s takovou nelibostí přijímáme od jiných. Latinské *fallacia* znamená klamavost, klamání, šalba, podvod, přetvářka, úskok, pleticha. Tyto původní významy naznačují, jak působí na lidskou psychiku chybné a šalebné postupy argumentace, kterých se mimoděk nebo záměrně dopouštíme v běžném hovoru či diskusích spontánních i tematicky zaměřených. Používat chybné argumenty je z povahy věci neetické, jde totiž o způsob komunikace mezi lidmi, v níž jsou někteří znevýhodněni díky okolnostem podružným vzhledem k záležitosti, o kterou se jedná. Proč býváme o něčem přesvědčeni? Není to často ani touha proniknout k pravdě, ani projev síly rozumu, ale rozhodující bývá, jaký máme na věci zájem. Avšak ztotožňujeme-li pravdu s užitečností, která stává v pozadí našeho zájmu, pak z hlediska dlouhodobého horizontu našeho života nevolíme optimální životní strategii. Naopak měla by nás přesvědčit jen taková pravda, která platí nezávisle na našich momentálních přáních. Přání nemůže být ten pravý a trvalý důvod, protože tím, jak se měníme – a stačí pouze tak, že stárneme – mění se i naše přání a veškerá skutečnost se pak jeví jinak. To se lidem často stává.

Nadchneme se pro něco, o čem později poznáme, že to nestálo za to. Zatračujeme něco, abychom si později přiznali, že jsme byli raněni slepotou. Ačkoli poznat celou pravdu není v lidských silách, existují podmíněně pravdivá lidská přesvědčení trvalejšího charakteru a ovšem i taková, která se jeví být dcerou času, jak poznamenal Leonardo da Vinci. Přání je nám otcem myšlenky. Jsme vášniví, dogmatictí, nechceme uznat pravdu jen proto, že jsme s ní nepřišli sami jako první, jsme netolerantní, příliš sebejistí v prosazování svého já, jsme buď příliš hádaví a oportunističtí, nebo naopak se vším spokojeni, kývneme na všechno a neodporujeme, ačkoli nás to vnitřně deformuje. A často si neříkáme pravdu. Nástrahy lidské povahy však nejsou jedinou příčinou, proč lidé užívají nepravé argumenty.

Necháváme se často přesvědčit pouhou formou a nikoli obsahem: vzletnou a formálně dokonalou řečí a vzhledem řečníka. A konečně nejsme ani dostatečně pohotoví, bystří v úsudku a poučení, abychom špatné argumenty v praxi poznali.

¹ Ve spise Jana Patočky *Negativní platonismus* se objevuje termín *fallacia* ve významu *špatného užívání jazyka*, totiž tvrdí-li se v doktríně pozitivismu, že „metafyzika vyplývá ze špatného užívání jazyka, z průhledných jazykových fallacií“. PATOČKA, Jan: *Negativní platonismus*, 1996, s. 304.

A nepoznáme-li je, jak se jich máme vyvarovat a před nimi bránit? Jak jsou tyto chybné, klamné, a tedy pouze zdánlivé argumenty rozpoznatelné od dobrých, správných a průkazných? Existuje vůbec ostrá a zřetelná hranice mezi dobrými a špatnými argumenty? To je podobně zapeklitá otázka, jako když se ptáme, zda za všech okolností rozpoznáme eticky správné jednání. Má například říci lékař nic netušícímu pacientovi, že pravděpodobně velmi brzy zemře? Lékař se rozhoduje obtížně, případ od případu, s vědomím, že může ublížit. Takové krajní dilema se však neřeší příliš často. Ve většině situací je každému zřejmé, které jednání je z etického hlediska správné a které není, protože je to součástí svědomí jednotlivce a mravního povědomí společnosti.

Obecné povědomí, co je správné a co není, existuje nejen v oblasti etiky, ale i v oblasti vedení dialogu a argumentace, protože i to je druhem lidského jednání, a má tedy své etické maximy. Obecné etické povědomí v oblasti argumentace je nepochybně závislé na míře poučenosti o tom, které postupy zdůvodňování jsou legitimní a které nejsou. Jistě také s tímto vědomím psal Karel Čapek *Dvanáctero figur zápasu perem*² a Miroslav Jauris a Zdeněk Zastávka shrnující pojednání *Chybné argumentace*,³ abychom jmenovali alespoň dvě významné práce českého původu na toto téma. Známé a nejméně dvakrát v posledních letech vydané je i půvabné dílko Arthura Schopenhauera *Eristická dialektika*,⁴ v němž autor pořídil číslovaný seznam třiceti osmi 'úskoků', většinou doložených z vlastní praxe.

Klasické vysvětlení podstaty vadné argumentace pochází od Aristotela. Aristotelés se domníval – jeho základy eristiky a sofistiky jsou položeny v dílech *O sofistických důkazech, Rétorika a Topiky* – že sofismata a paralogismy nejsou nic jiného než prohršky proti správným a doporučeníhodným postupům. Jej pak následovali další: Cicero (106–43 př. n. l.), Quintilianus (asi 35–95 př. n. l.) a v novověku například Francouzi Antoine Arnauld (1612–1694) a Pierre Nicole v mnohokrát ve své době vydané knize *Logika neboli umění myslet*. Tam čteme:

Ačkoli není těžké rozpoznat špatné argumenty, známe-li pravidla dobrého zdůvodňování, jsou nicméně příklady chyb, kterých se nemáme dopouštět, často působivější než příklady hodné napodobení. Proto bude užitečné popsat hlavní zdroje špatného zdůvodňování, nazývané sofismata a paralogismy, protože pak bude snadnější se jim vyhnout.⁵

Pohnutky ke špatnému zdůvodňování byly pro ně, tak jako dnes pro nás, psychologické. Samotné rozpoznání špatných argumentů pokládají za snadné, pokud ovšem čtenář náležitě prostuduje prvou část jejich knihy, věnovanou logice. Tatáž doporučení se opakují dodnes. „Chybné argumenty nepředstavují žádný

² ČAPEK, Karel: *Dvanáctero figur zápasu perem* čili příručka písemné polemiky. In *Marsyas čili na okraj literatury*, 1948, s. 52–57.

³ JAURIS, Miroslav, ZASTÁVKA, Zdeněk. *Základy neformální logiky*. 1992, kap. V. Na chyby v argumentech, zejména v oblasti podnikání, je zaměřena novější ZASTÁVKOVA publikace *O logice formální i neformální. Vše, co není zakázáno, se nesmí*, 1998.

⁴ SCHOPENHAUER, Arthur. *Eristická dialektika*, 1994.

⁵ ARNAULD, Antoine. NICOLE, Pierre. *La Logique ou l'art de penser*. Paris 1662. Zde citováno podle angl. překladu: *Logic or the Art of Thinking*, 1996, kap. 19. Různé způsoby jak argumentovat špatně, které se nazývají sofismata, s. 189.

principiálně nový předmět učiva,“ píše Anthony Weston⁶ v knize *Příručka pravidel pro argumenty*:

Mnoho chybných argumentů je natolik svůdných, a proto tak obecně se vyskytujících, že mají dokonce svá vlastní jména. Mohlo by se zdát, že jde o novou, samostatnou učební látku. Ve skutečnosti ale nazvat něco chybným argumentem je často pouze jiný způsob, jak říci, že bylo porušeno některé z pravidel pro *dobré* argumenty. Např. chybný argument ‘falešná příčina’ je jednoduše pochybný závěr o příčině nebo následku a stačí vzpomenout na zásady argumentace z příčiny na následek, abychom pochopili, že tento chybný argument není nic než argument, v němž byla některá zásada správné tvorby úsudku porušena.⁷

Pro porozumění argumentaci a rozpoznání chyby v argumentu potřebujeme tedy vědět, které pravidlo pro sestavení dobrého argumentu bylo porušeno. Některá pravidla se vztahují na argumenty všech typů – všeobecná, jež se týkají sestavování argumentů jakéhokoli druhu, a ta, která nabádají k jednoznačnému a určitému vyjadřování – některá pravidla pak platí speciálně pro argumenty určitého druhu. Jenže které argumenty vlastně považujeme za dobré v tom smyslu, že jejich používání je z logického a etického hlediska nenapadnutelné? Na prvním místě jsou to nepochybně argumenty korektní logicky – **logicky platné**, u nichž se můžeme spolehnout, že pravda je převedena do závěru s naprostou jistotou. Ale to nejsou jediné argumenty, které jsou prakticky důležité. Oporou při argumentaci a vodítkem pro následné rozhodování jsou nám i ty, které sice neplatí naprosto jistě, ale přesto platí s nějakou větší či menší pravděpodobností. Jsou to argumenty **induktivní**, které dělíme na argumenty úplně induktivní (jsou limitním případem mezi indukci a dedukci a patří de facto také mezi argumenty logicky platné) a neúplně induktivní: **pomocí příkladu, z analogie a o příčině**. Konečně za dobré argumenty budeme (s mnohými výhradami a doporučeními) považovat i ty, které se opírají o věrohodně doložené svědectví – argumenty **z authority**. Aby byl argument určitého typu sestaven dobře, je třeba znát jeho princip a formu (viz schéma) a dodržovat určitá pravidla. V přehledu, který následuje, uvedeme u každého ze jmenovaných pěti typů argumentů jeho schéma a pravidla, kterých je třeba se v praxi držet spolu s ilustračními příklady. Dále také pravidla, která platí pro všechny typy argumentů bez rozdílu, a v závěru se znovu zmíníme o etice argumentace. K našemu pojednání připojujeme dva dodatky. Zaprvé *abecední seznam chybných argumentů a klamů* (s. 164–77), které jsou natolik známé a vyskytují se tak často, že dostaly dokonce svá jména. A za druhé *ukázkou rozboru polemické statě z denního tisku* (s. 177–82).

1. Logicky platné argumenty

Argumenty platné z logického hlediska jsou ty, jejichž závěr logicky vyplývá z premis díky apriorní logické formě. Zkoumat, které formy argumentu jsou platné, je úkolem logiky. Více o logické platnosti nalezne čtenář této publikace v oddíle *Logická pravda a formální platnost*, s. 121–3.

⁶ WESTON, Anthony. *A Rulebook for Arguments*, 1992. Pozorný čtenář odhalí snadno můj dluh vůči této stručné, ale instruktivní knížce. Chystaný český překlad Westonovy příručky je v tisku.

⁷ Tamtéž, kap. X, s. 80.

Schéma:

Premisy logicky platné formy.

Proto závěr logicky platné formy.

Příklad formy *modus ponens*, *p* a *q* zastupují věty:

Jestliže *p*, pak *q*.

p.

Proto q.

Příklad, ve kterém znamená *p* – ‘prší’ a *q* – ‘je mokro’:

Jestliže prší, pak je mokro.

Prší.

Proto je mokro.

Pravidla:

1. Dodržovat logicky platnou formu.
2. Dbát na pravdivost premis.
3. Nepředpokládat, co má být teprve dokázáno.

(Pozn.: pravidla 2 a 3 platí pro všechny typy argumentů.)

Apriornost logických forem znamená, že jsou nezávislé na zkušenosti (jsou před zkušeností), a proto nejsou zatížené nejistotou, kterou je poznamenáno každé empirické poznání. Rozhraní mezi dobrým a špatným argumentem je u logicky platných argumentů ostré. Logické vyplývání přenáší pravdu z premis do závěru s apriorní jistotou. V tom je právě síla deduktivní logiky a jedna z největších záruk objektivity a možnosti dorozumění pomocí jazyka. Za logickou jistotu ale platíme tím, že závěr argumentu nepřináší jinou informaci, než která je již obsažena v premisách. Logická platnost nebo též analytičnost úsudku je vždy jen jazykovou přeformulací faktické informace. Užitečnost takové přeformulace je ovšem mnohostranná. Téměř nikdy si neuvědomujeme všechny důsledky informace, kterou máme v určité chvíli k dispozici, a všechny důsledky, které z ní plynou. Nejsme vševědoucí. Slyší-li určitá žena, že se právě mluví o vnučce dcery její babičky, nemusí si hned uvědomit, že se mluví buď o její dceři, nebo neteři. Víme-li, že jestliže pojedou kolega k moři, pak pojedou přes Rakousko, a víme-li, že pojedou k moři, nebo přes Rakousko, sděluje se nám tím mimo jiné, že kolega opravdu pojedou přes Rakousko. Logických důsledků libovolného tvrzení je nekonečně mnoho. Ne všechny důsledky mají praktický význam, ale i z těch, které praktický význam mohou mít, si bezprostředně uvědomujeme pouhý zlomek. Ukažme si pro ilustraci alespoň některé logicky platné důsledky, které plynou z tvrzení *Žádné dítě není nešťastné*, a to nad univerzem dětí, které se skládá z Jeníčka a Mařenky:

Jeníček není nešťastný.

Jeníček je šťastný.

Některé děti jsou šťastné.

Není pravda, že některé děti jsou nešťastné.

Žádné z bytostí, které jsou nešťastné, nejsou děti.

Dvě a dvě jsou čtyři.

Jeníček chodí do školy, nebo Jeníček nechodí do školy.

Jeníček není nešťastný nebo Mařenka chodí do školy.

Jeníček je šťastný a Mařenka není nešťastná.

Není pravda, že Jeníček není šťastný nebo Mařenka je nešťastná.

Jestliže Jeníček není šťastný, pak dvě je sudé prvočíslo.

Atd.

Porozumět, proč něco logicky vyplývá (porozumět analytičnosti a logické dedukci), se dá jen podrobným studiem deduktivní logiky – logické pravdy. Zde jen připomeneme, že pro praktické účely argumentace je třeba se držet platné formy argumentů a znát alespoň ty formy, které pro jejich jednoduchost používáme nejčastěji. Pro přímé (dokazující) argumenty to jsou: *modus ponens*, *modus tollens*, *disjunktivní sylogismus* (vypuštění z disjunkce), *hypotetický sylogismus*, *dilema* a platné formy *kategorického sylogismu*; pro nepřímé (vyvracející) argumenty je důležitý především *důkaz sporem* (*reductio ad absurdum*) a metoda *vyvracení protipříkladem*. Podrobněji viz s. 124–131.

Ne všechny logicky platné argumenty jsou prakticky užitečné. Aby byl argument užitečný, musí mít **pravdivé premisy**, tj. musí být tzv. dokonalý. To má dobrý důvod: jakmile je alespoň jedna premisa nepravdivá, nelze o pravdivosti závěru předem nic říci. V následujícím argumentu je jedna premisa nepravdivá a jeho závěr je nepravdivý:

Všechna kosmická tělesa obíhají kolem Země.

Slunce je kosmické těleso.

Proto Slunce obíhá kolem Země.

Z nepravdivých premis může ale vyplývat i pravdivý závěr:

Všichni Angličané jsou ovce.

Všechny ovce žijí na ostrovech.

Proto všichni Angličané žijí na ostrovech.

Žádat pravdivost premis se zdá být samozřejmostí. Často ale není jednoduché zajistit dokonce i jen věrohodnost některých premis:

Všichni Skotové jsou šetrní.

Patrik je Skot.

Proto je Patrik šetrný.

Je spíše úslovím o národní povaze Skotů, že všichni Skotové jsou šetrní, úslovím, které jsme často slychali, ale které se v konkrétním případě nemusí ukázat pravdivé.

Logicky platné a přesto z praktického hlediska neužitečné argumenty jsou také ty, které nejsou přesvědčivé, protože opakují v závěru přesně to, co bylo řečeno v premisách (tzv. *repetice*). Předpokládat, co má být teprve dokázáno, je popření podstaty argumentace. **Nepředpokládejte, co má být teprve dokázáno.** Například ochránce zvířat tvrdí, že jestliže se něco neudělá pro záchranu velryb, pak velryby vyhynou; když se ho zeptáte na jeho důvody, zopakuje lehce udiven, že přece jestliže se něco neudělá pro záchranu velryb, pak velryby vyhynou:

Jestliže se něco neudělá pro záchranu velryb, pak velryby vyhynou.

Proto jestliže se něco neudělá pro záchranu velryb, pak velryby vyhynou.

Ale to je chybný argument tzv. *vyžadování počátku* (lat. *petitio principii*), neboť co se má dokázat (závěr), se objevuje jako nedokázaný počátek dokazování

(premise). Angl. *begging question* (vyžadování důkazového důvodu) svým názvem naznačuje, že ať už problematické tvrzení v argumentu zaujme pozici závěru nebo premisy, vždy vyžaduje zdůvodnit. V praxi se mohou vyskytnout případy od zcela zjevných po 'skryté' *petitio principii*:

Otázka: Jak je starý harvardský ekonom John Kenneth Galbraith a proč nebyl nikdy navržen na Nobelovu cenu za ekonomii?

Odpověď: Galbraith ... [narozen 1908], emeritní profesor ekonomie na Harvardu, je zkušený a duchaplný autor píšící na mnohá témata včetně ekonomických. Je zjevné, že výbor pro udělování Nobelových cen neposoudil jeho příspěvek k ekonomice, alespoň v tomto směru, jako dostatečně originální proto, aby mohl být laureátem.

Proč ale výbor pro udělení ceny nepovažoval Galbraithovu práci za dostačnou? Z odpovědi je patrný alespoň náznak vysvětlení – možná chyběla originalita přínosu. Ale jinak se dialog velmi podobá nic nevysvětlujícímu:

Proč nebyla jeho práce dost dobrá k udělení Nobelovy ceny?

Protože nebyla dost dobrá k udělení Nobelovy ceny.

tj.:

Jeho práce nebyla dost dobrá na udělení Nobelovy ceny.

Proto jeho práce nebyla dost dobrá na udělení Nobelovy ceny.⁸

2. Argumenty pomocí příkladů

Argumenty pomocí příkladů poznáme tak, že buďto zobecňují z určitého počtu příkladů (případů) na všechny příklady daného oboru úvahy, nebo usuzují z určitého počtu příkladů na další stejného druhu.

Pravidla:

1. Uvádět co nejvíce příkladů.
2. Dbát, aby příklady byly reprezentativní.
3. Jeden příklad nestačí.
4. Cílevědomě vyhledávat protipříklady.
5. U statistik uvádět základní údaje (vedle procent i celkový počet případů) a dbát na reprezentativnost vzorků.

Schémata:

1. Z několika případů $x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$, které mají určitou charakteristiku P, se zobecňuje na všechny:

$P(x_1)$.

$P(x_2)$.

$P(x_3)$.

⋮

⋮

⋮

Proto pro všechna x $P(x)$.

2. Z několika případů $x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$, které mají určitou charakteristiku P, se usuzuje na další případ x_{n+1} :

$P(x_1)$.

$P(x_2)$.

⋮

⋮

$P(x_n)$.

Proto $P(x_{n+1})$.

Schéma 1 používáme, když na základě posouzení dobových portrétů Habsburků zjistíme, že Filip II. (1527–1598), Rudolf II. (1552–1612), Filip IV. (1605–

⁸ Podle KAHANE, Howard, CAVENDER, Nancy. *Logic and Contemporary Rhetoric*, 1998, s. 53.

1665) a Leopold I. (1640–1705) měli výrazný dolní ret a z toho usuzujeme, že rodovým znakem Habsburků je velký dolní – tzv. habsburský ret:

Filip II. Habsburský (1527–1598) měl výrazný dolní ret.

Rudolf II. Habsburský (1552–1612) měl výrazný dolní ret.

Filip IV. Habsburský (1605–1665) měl výrazný dolní ret.

Leopold I. (1640–1705) měl výrazný dolní ret.

Proto je rodovým znakem Habsburků tzv. habsburský ret.

Schéma 2 používáme, když z toho, že všechna francouzská města nad 50 tisíc obyvatel, kterými jsme doposud projeli, měla honosný, nápadně umístěný kostel, usoudíme, že i další takové město, kterým máme projet, bude mít honosný, nápadně umístěný kostel.

Město A má honosný, nápadně umístěný kostel.

Město B má honosný, nápadně umístěný kostel.

Město C má honosný, nápadně umístěný kostel.

Proto bude mít i město Z honosný, nápadně umístěný kostel.

Argumenty pomocí příkladů můžeme považovat za dobré, pokud jsou tzv. silně induktivní – blíží se úplné indukci. Usuzovat pomocí **úplné indukce** znamená, že uvedeme všechny případy, na které se zobecnění vztahuje. Úplnou indukci například použijeme, když namísto vyjmenování všech členů rodiny shrneme: celá rodina byla v divadle. Takže někdo, kdo naši rodinu zná, může pak (deduktivně, pomocí tzv. konkretizace) usoudit: váš Jiří byl taky v divadle:

Celá rodina YYY byla v divadle.

Proto byl Jiří YYY v divadle.

Čím méně případů z uvažované množiny vyjmenujeme, tím jsou naše závěry méně jisté. Proto je třeba **uvádět co nejvíce příkladů**. Navíc je třeba posoudit, zda příklady, které jsme vybrali a uvedli, jsou pro závěr, který chceme udělat, **reprezentativní**. Vezměme znovu příklad s Habsburky. Potřebujeme vědět, jestli měli všichni Habsburkové výrazný dolní ret, nebo nám stačí zjištění, že jej takový mají všichni významní mužové z tohoto rodu? Náš výběr vzorků byl reprezentativní pro závěr o významných Habsburcích, zatímco reprezentativní vzorek o všech Habsburcích vůbec by musel zahrnout i ty méně známé, jejichž portréty, které bychom pro náš výzkum potřebovali, se možná ani nezachovaly.

Pokud je uvedeno málo případů, snadno se stane, že nějaký další nesvědčí ve prospěch zobecnění, ale proti němu. Existuje tzv. **protipříklad**. Co například Josef II. (1741–1790), Leopold II. (1747–1792) nebo Ferdinand III. (1608–1657), kteří neměli habsburský ret? A co v argumentu s francouzskými městy? Skutečně každému francouzskému městu nad 50 tisíc obyvatel vévodí honosný kostel? Uvést jediný protipříklad je dobrým protiargumentem, neboť může zobecnění zpochybnit. Přinejmenším napomůže zpřesnit představu, jak asi velká je pravděpodobnost, s níž dané tvrzení platí. Nemůžeme už říci, že všichni Habsburkové měli výrazný dolní ret, ale že čtyři ze sedmi, tj. asi 57 % jej mělo. Ačkoli jsou protipříklady oblíbenou zbraní našich odpůrců v debatě, nemusí jejich uvedení ještě znamenat, že námi obhajovaná pozice je ztracena. Stane se třeba, že další francouzské město nad 50 tisíc obyvatel bude mít ne jeden, ale hned tři pozoruhodně honosné kostely.

V tom případě naše původní tvrzení přizpůsobíme: každé francouzské město nad 50 tisíc obyvatel má alespoň jeden honosný kostel. Karel Raymund Popper nazývá postup, při kterém se protipříklad zahrne jako další příklad ve prospěch pozměněné teze, za **imunizační strategii** dané teorie.

... když jsem však později myšlenku *falzifikovatelnosti* nebo *testovatelnosti* či *zamítnutelnosti teorie* doporučoval jako *demarkační kritérium*, přišel jsem na to, že každou teorii je možné proti kritice 'imunizovat' (za tento vynikající termín vděčíme Hansu Albertovi). Jestliže takovou imunizaci připustíme, pak se každá teorie stává nefalzifikovatelnou. Musíme tedy vyloučit alespoň některé typy imunizace.

Na druhé straně jsem si uvědomil, že nesmíme vyloučit všechny imunizace, dokonce ani ty, které přinášejí pomocné hypotézy *ad hoc*. Například pozorovaný pohyb Uranu by bylo možné vykládat jako falzifikaci Newtonovy teorie. Namísto toho byla *ad hoc* předložena pomocná hypotéza o jiné planetě, čímž Newtonovu teorii imunizovala.⁹

Jak jsme již zdůraznili, u dobrého argumentu pomocí příkladů jich musí být vyjmenováno co nejvíce, a tedy rozhodně víc než jeden. Přesto se lidé často nechají zmýlit jediným 'výrazným' případem. Tak usuzoval kolega, který druhý den po návštěvě divadla řekl: tak přece v divadle vaše rodina byla. Viděl jsem tam vašeho Jiřího:

Jiří YYY byl v divadle.

Proto byla celá rodina YYY v divadle.

Tento závěr jistě z premisy nevyplývá. Jiří mohl být jediný z rodiny, který se divadelního představení ten den zúčastnil. Jak upozorňuje Anthony Weston, argumenty tohoto druhu často začínají slovy „Jedna paní, která“ a pokračují „měla letos strašnou dovolenou ve Španělsku“. Někdy i to nám stačí, abychom byli přesvědčeni, že jet do Španělska na dovolenou je utrpení. **Jeden příklad nestačí.**

Někdy je naopak příkladů tak mnoho, že je třeba k jejich záznamu použít statistiku. V sedmdesátých letech byla v Geografickém ústavu AV v Brně zjišťována tzv. dojíždka do zaměstnání ve všech obcích tehdejší Československé republiky. Průměrná dojíždka se vyjadřovala v procentech a bylo zjištěno, že do vedlejších okresů dojíždí za prací 11,23 % občanů žijících v dané obci. Záhadný byl údaj jedné obce z okresu Žďár nad Sázavou, kde dojíždka činila 50 %. Situace se vysvětlila, když vyšlo najevo, že jediným obydleným stavením v obci byla hájovna, v níž bydlel hajný a jeho žena. Hajný pracoval v místě bydliště a jeho žena (50 % dojíždějících obyvatel obce) byla prodavačka, která jezdila za prací do vedlejší obce, jež byla součástí vedlejšího okresu. Taková nedorozumění se mohou přihodit, když u údaje v procentech chybí údaj o počtu případů, kterému procenta odpovídají, nebo o celkovém počtu případů, na který se statistika vztahuje. Proto je třeba u statistických dat vždy uvádět alespoň jeden z těchto **základních údajů**.

Při neúplných statistických šetřeních je důležité zajistit co největší **reprezentativnost vybraných vzorků**. V uvedeném případě byl průzkum dělán ve všech obcích tehdejší Československé republiky a shromažďována byla všechna data (jako při úplné indukci). V jiných případech, například v předvolebním průzkumu, by ale získat všechna data pro určení výsledku hlasování ve volbách vlastně

⁹ POPPER, Karl, R. *Věčné hledání*. 1995, s. 41–42.

znamenaloby uspořádat 'volby' před volbami. Průzkum proto zahrne do statistiky výběr například deseti příkladů ze sta, které ale musí být pro zbylých devadesát reprezentativní. Jak provést výběr, aby výsledek nebyl zkreslen a aby vybraný vzorek byl odpovídající celkové situaci? To je vždycky problematické.

Statistické zjišťování veřejného mínění o určitém problému je proto vesměs zatíženo větší či menší chybou. V parlamentních volbách v roce 1998 bylo většinou agentur pro průzkum veřejného mínění předpověděno výrazné vítězství sociální demokracie, které se jako výrazné nepotvrdilo. Často bývá kladena otázka, jaký má význam zveřejňování podobných průzkumů před volbami, víme-li, že každá předpověď, které člověk uvěří, má určitý vliv na jeho další rozhodování. Zveřejněné průzkumy veřejného mínění před volbami se tak mohou snadno stát nástrojem manipulace, zvláště když není současně zveřejněno, kolik osob z celkového počtu bylo dotazováno, a není přesně uveden způsob, jakým byl vzorek populace vybírán. Ani to, že vzorek byl vybrán náhodně, nemusí znamenat jeho reprezentativnost. Náhodně z jakého seznamu? Z telefonního, z registračního seznamu podnikatelů nebo z registračního seznamu majitelů automobilů (na každém z těchto seznamů jsou uvedeni lidé určité společenské skupiny, jejíž zájmy mohou předpověď vyklonit určitým směrem). Ale ani tehdy, když agentura vyjde ze seznamu všech voličů a vybírá náhodně, není ještě reprezentativnost vzorku zajištěna – je třeba vědět, jak často se seznam inovuje, jak se agentura zachová v případě, když je vybraný občan v cizině nebo když některý dotazovaný prostě odmítne z nejrůznějších důvodů dotazník vyplnit. Nejsou to právě lidé ze sociálně slabších vrstev, kteří často odmítnou odpověď? Pak by ale vzorek lépe reprezentoval vzdělanější část populace atd.

Na závěr ještě zmínku o tzv. *indukci vyšší úrovně*. Opakuje-li se určitý jev po dlouhou dobu, usuzujeme indukci, že se bude opakovat stále. Například z toho, že doposud každé ráno vyšlo Slunce, usuzujeme, že vyjde i zítra. Analogicky by mělo platit, že jestliže autobus bez vážných závad projel turistickou trasu stokrát, projede ji i po sto prvé bez vážných závad. Jenže autobus se opotřebovává, takže najede-li kupříkladu 100 tisíc kilometrů, měli bychom naopak očekávat, že bude vážné závary mít. Usuzujeme opět pomocí indukce, ale tentokrát vyšší úrovně.¹⁰

3. Argumenty z analogie

Argumenty z analogie jsou vlastně také argumenty pomocí příkladu, ale pouze jediného, který je v mnoha ohledech podoben tomu, o němž chceme dokázat, že má i nějakou další s ním společnou charakteristiku. Schéma:

Jev A má charakteristiku P_1, P_2, \dots, P_n a také P_{n+1} .

Jev B má charakteristiky Q_1, Q_2, \dots, Q_n .

Proto má jev B také charakteristiku Q_{n+1} .

Pravidlo:

Příklad použitý pro analogii musí být relevantní.

¹⁰ KAHANE, Howard, CAVENDER, Nancy. *Logic and Contemporary Rhetoric*, 1998, s. 15.

Argumenty z analogie poznáme pomocí slůvka *jako*, které se objevuje v jejich formulaci:

Stáří je *jako* podzim života.

Tak *jako* ze stromu na podzim opadávat listí, opouští člověka ve stáří část jeho sil, uvnitř zůstává zjizvený, ale pevný, podoben kmenu.

Analogie probouzí naši fantazii, a jak říká Aristotelés,¹¹ povzbuzuje ji tím více, čím víc se blíží svým formálním vyjádřením metafoře:

Snadné nabývání poznatků jest od přirozenosti příjemné každému člověku. Slova jsou však značkami předmětů, a tak nejpříjemnější slova jsou ta, jež rozmnožují naše vědění. Neobvyklé výrazy jsou nám neznámé, kdežto obyčejné jsou nám již známé a srozumitelné, a takový jest metaforický výraz, který nejvíce působí onen příjemný pocit. Neboť když např. básník nazval stáří strniskem, dal zároveň posluchači novou představu a poznání pomocí rodového pojmu, nadřazeného oběma výrazům; neboť oba označují něco, co odkvetlo.¹²

Aristotelés uvádí mnoho konkrétních případů na použití analogie, zejména v kapitole 20, nazvané *O příkladech (Rétorika, kniha II.)*. Analogii používá ten, kdo mluví v podobenstvích nebo ten, kdo vypráví bajky:

Příměr nebo podobenství jest druh příkladu, jakého užíval Sókratés. Například kdyby někdo tvrdil, že vládci nemají být voleni losem, a řekl: „Vždyť by to bylo něco podobného, jako kdyby někdo vybíral losem zápasníky; ne ty, kdo jsou schopni zápasit, nýbrž ty, jimž vyšel los; anebo kdyby se chtěl z lodníků určit losem ten, kdo má loď řídit, jako kdyby jím měl býti ten, komu se toho dostane losem, a nikoli znalec.“ ...

Bajkou je například ... Aisópova o demagogovi ...

Aisópos pak, protože byl na Samu obhájcem demagoga, jemuž při obhajobě šlo o hrdlo, vypravoval tuto bajku: „Liška, chtějíc přeplavati řeku, byla proudem unesena a odhozena do rokle, v níž se jí po dlouhou dobu vedlo zle, poněvadž nemohla vyjíti a na sobě měla mnoho klíšťat. Tu ji zpozoroval ježek, který běžel okolo, a jat soucitem tázal se jí, má-li jí klíšťata vybrat. Liška nechtěla a na otázku, proč nechce, odpověděla: ‘Tato se již nasytila a vysají již jenom málo krve; ale vybereš-li je, přijdou jiná, ještě hladová, a vypijí zbytek mé krve.’ Tak ani tento, muži ze Samu,“ dodal Aisópos, „vám již nebude škodit, neboť je bohat; usmríte-li jej však, přijdou jiní, kteří nic nemají a spotřebují vám celý obecní majetek vykrádajíce jej.“¹³

Příklad použitý pro analogii musí být **relevantní** pro to, co chceme dokázat.

Následující analogie není relevantní:

Naše kočka dělá pod babiččiným vlivem velké pokroky. *Jako* pes umí aportovat v tlamě kuličku zmačkaného papíru, *jako* pes čeká na babičku u dveří, až přijde z nákupu, *jako* pes odpovídá na babiččinu řeč zvuky, které jen vzdáleně připomínají mňoukání. Čekáme už jen, kdy *jako* pes začne štěkat.

Zdařilejší a dokonce dvojitá je analogie anglického filozofa Anthony Kannyho:

Filosofie je velice zvláštní a specifickou disciplínou. Pokládám ji za nejatraktivnější ze všech disciplín, a to z následujícího důvodu. Na jedné straně vzbuzuje dojem, že je stejná *jako* věda v tom, že v ní pátráme po pravdě. Zdá se, že existují určité pravdy, jež filosofie odkrývá; jisté věci, jež my chápeme a jimž ani největší filosofové dřívějších generací nedokázali

¹¹ „Vyskočil na něho jako lev“, je to příměr; řekne-li se však: ‘Lev vyskočil na něho’, je to metafora. Neboť proto, že oba jsou udatní, nazval básník Achillea metaforicky Ivem.“ ARISTOTELÉS. *Rétorika*, 1406b 23–24, s. 197.

¹² Tamtéž, 1410b, 10–17, s. 211.

¹³ Tamtéž, 1393b 4–10 a 23–35 (1394a), s. 154–155.

porozumět. Jako filosofové tak máme vzrušující pocit, že patříme k jakémusi stále trvalejšímu společenství, k určitému kumulativnímu procesu, tak jak tomu je u vědců; a máme tedy naději, že můžeme přidat svůj kámen ke společné stavbě, že můžeme svým nepatrným podílem přispět k výstavbě velké budovy. Filosofie tak v sobě má některé z přitažlivých stránek vědy.

Na druhé straně se zdá, že filosofie v sobě má i přitažlivost umění a humanitních disciplín, a to díky tomu, že klasická filosofická díla nezastarávají. Chceme-li se poučit o fyzice či o chemii, a přitom nám nejde jen o jejich dějiny, nesáhneme dnes po Newtonovi ani po Faradayovi, zatímco v literatuře čteme jak Homéra, tak Shakespeara, a nejen proto, abychom se poučili o pozoruhodných věcech, jež zaměstnávaly lidské mysli v oněch vzdálených dobách. A totéž platí i pro filosofii. Platóna a Aristotela nečteme jen v rámci historické zvědavosti. Filosofie se tak zdá ojedinele přitažlivou tím, že představuje disciplínu, která pátrá po pravdě a stejně jako věda přitom odhaluje určité věci, a zároveň je podobně jako literatura humanitní disciplínou, v níž velká díla nikdy nezastarávají.¹⁴

A ještě jeden příklad relevantní analogie:

Když byla zpochybňována výzva Stephena Schneidera, klimatologa stanfordského ústavu pro mezinárodní studia, že burcoval k činnosti ve chvíli, kdy si byl pouze z 90 % jist, že globální oteplování je způsobeno znečištěním atmosféry, odpověděl: 'Nač je nám 99% jistota, když takovou téměř nikdy nemáme k dispozici? Kdyby existovala 5% pravděpodobnost, že vám vmíchal kuchař do moučnicku jed, jedli byste ho?'¹⁵

4. Argumenty o příčině

V argumentech o příčině usuzujeme ze současného výskytu (korelace) jevů na příčinnou vazbu mezi nimi. Schéma:

Jev A je v korelaci s jevem B.

Proto je jev A příčinou jevu B.

Pravidla:

1. Prošetřit, zda korelace neznámá pouhou časovou shodu.
2. Vysvětlit, jak vede příčina k následku.
3. Prošetřit, kterým směrem vlastně příčina působí (od A k B nebo od B k A) a zda se korelované jevy případně neovlivňují navzájem.
4. Prošetřit, zda korelované jevy nemají společnou příčinu, která způsobuje oba.
5. Uvést nejpravděpodobnější a nejpřirozenější příčinu jevu.

Hledání příčiny A nějakého jevu B bývá údělem empirických věd. Na potvrzení Eisteinovy teorie relativity měřili astronomové v tomto století několikrát změny relativních poloh hvězd nacházejících se v době slunečního zatmění v blízkosti Slunce. Gravitační síla Slunce způsobuje totiž podle Einsteinovy obecné teorie relativity zakřivení drah paprsků, což se projevuje měřitelnou změnou relativních poloh hvězd na hvězdné sféře v blízkosti Slunce:

Gravitační síla Slunce je v korelaci se zakřivením drah paprsků hvězd v blízkosti Slunce.

Proto je gravitační síla Slunce příčinou zakřivení drah paprsků hvězd v blízkosti Slunce.

Pro vysvětlení tohoto příčinného působení slouží fyzikům složitý matematický aparát Einsteinových rovnic. Přírodní vědy používají k vysvětlení **postupu, jakým vede příčina k následku**, abstraktní teorie s převahou matematiky. V pří-

¹⁴ KENNY, Anthony. Dějiny filosofie: historická a racionální rekonstrukce. 1996, s. 395–396.

¹⁵ KAHANE, Howard, CAVENDER, Nancy. *Logic and Contemporary Rhetoric*, 1998, volně podle s. 104.

kladech z běžného života nebudou sice naše teorie o příčinném působení matematicky přesné, ale úvahy o příčinném působení nás často obohatí o lepší pochopení vztahu mezi jevy. Dovedeme například vysvětlit, jak spolu souvisí pravidelné cvičení a dobrá fyzická kondice?

Pravidelné cvičení je v korelaci s dobrou fyzickou kondicí.

Proto je pravidelné cvičení příčinou dobré fyzické kondice.

Je tomu opravdu tak, že příčinou dobré fyzické kondice je pravidelné cvičení? Co když tím hlavním, co ve skutečnosti působí jak chuť cvičit, tak i dobrou fyzickou kondici, je nějaká **společná příčina**, například správná životospráva?

Vezměme jiný příklad. Jak bychom vysvětlili, že do kina chodívají většinou jen mladí lidé? Skutečně je mládí člověka příčinou, že člověk chodí do kina? Není to třeba tak, že filmy, které se v kině promítají, jsou většinou určeny pro mladé diváky a mládí diváků pak není příčinou, ale důsledkem toho, jaké filmy se v kinech promítají? **Příčina by zde tedy působila opačně**, než jsme původně předpokládali, nebo dokonce **oběma směry**.

V poslední době se v létě objevují v polích záhadné obrazce v obilí. Zastánci paranormálních jevů tvrdí,¹⁶ že žádným normálním způsobem je nelze vysvětlit, takže zbývá jedině vysvětlení paranormální. Argumentují takto:

Jedině paranormální jevy jsou v korelaci s výskytem obrazců v obilí.

Proto jsou jedině paranormální jevy příčinou obrazců v obilí.

Proč ale hledat nadpřirozenou příčinu, když je potřeba nepřehlédnout tu nej-přirozenější? Jistě jí nebudou ani zemědělská hnojiva, ani vzdušné víry, ani jiné přírodní vlivy, ale spíše působení člověka, pro kterého udělat v obilí kruhové obrazce tajně a beze svědků nemusí být velký problém. **Nejpřirozenějším vysvětlením** je proto v tomto případě člověk, jeho důmysl, chuť udělat něco výjimečného, o čem se třeba bude psát v novinách. Odhalení 'koumáků' se ale stěží dočkáme. Vždyť komu by se chtělo platit škodu na poničeném obilí, kdyby se ukázalo, že byla způsobena díky úmyslu přesvědčit veřejnost o existenci paranormálních jevů?

5. Argumenty z autority

Argumenty z autority jsou takové argumenty, které zaručují věrohodnost svých závěrů citováním osoby nebo organizace, od nichž pochází informace obsažená v tvrzení.

Schéma:

A (fyzická nebo právnická osoba) říká, že p.

Proto je p pravda.

Pravidla:

1. Prameny je třeba uvádět úplně a citovat je.
2. Informace čerpat z nejinformovanějšího pramene.
3. Posuzovat objektivitu (nezaujatost a nestrannost) pramene.
4. Pokud je pramenů více, porovnávat je navzájem.

¹⁶ Např.: JEHLIČKA, Marek: Ufologům začala další sezona obrazců v obilí. *Lidové noviny*, 23. 7. 1999.

Například:

Čína oznámila, že vlastní neutronovou bombu.

Proto je pravda, že Čína vlastní neutronovou bombu.

Z novinového článku s titulkem 'Čína oznámila, že vlastní neutronovou bombu' se dovídáme, že mluvčí nejvyššího vládního úřadu oznámil zprávu tiskovým agenturám, včetně dalších podrobností o čínském obranném projektu. Svědectví přímé i zprostředkované je základním zdrojem informací a faktů, z nichž se skládá náš obraz světa. Dokonce ani to, že nějaká Čína existuje, většina z nás neví z vlastní zkušenosti, ale díky tomu, že se z nejrůznějších zdrojů, včetně očitých svědků, o Číně permanentně něco dovídáme.

Kdo všechno pro nás může být důvěryhodným zdrojem informací? Podle Aristotela lidé obvykle považují za autoritu

... když tak soudí všichni lidé a vždy, anebo, není-li tomu tak, aspoň většina lidí nebo moudří, a to tito buď všichni nebo většina nebo proslulí z nich. Anebo když soudci sami jsou toho názoru, nebo ti, jejichž soud u soudců něco platí, nebo takoví lidé, jejichž soudu nelze odporovat – jako např. vládci –, nebo ti, jejichž soudu odporovat není slušno, jako bozi, otec nebo naši učitelé. Tak Autoklés pravil proti Mixidémidovi: „Vznešené bohyně dovedly snést, aby byly souzeny Aeropagem, a Mixidémés by neměl?“ Sem náleží také výrok Sapfin: „Umírati je zlo; tak rozhodli bozi, neboť by také umírali.“ Stejně mluvil Aristippos proti Platónovi, když se podle jeho mínění vyjádřil o něčem s přílišnou jistotou: „Jistě náš milý přítel nic takového neřekl,“ čímž mínil Sókrata.¹⁷

Dnes v době informační exploze mnohem víc než v dobách, kdy žili velikáni řecké filosofie, vzniká otázka po důvěryhodnosti zdrojů informací. Jedním z kritérií důvěryhodnosti je, zda jsou informace čerpány z **nejlépe informovaných pramenů**. Noviny například mají reportéry, kteří zjišťují informace na místě, kde se události staly. Je dětskou nemocí současného tisku, že

... je v něm příliš málo článků o věcech, které si novinář osobně prohlédl a osahal, zato je plný svědectví z druhé ruky. Zapomíná se, že Karel Havlíček Borovský přestal jednou papouškovat poučky o Rusku, které si v Praze vyprávěla celá česká elita, a jel si to Rusko raději osobně prohlédnout. ...¹⁸

U svědectví z druhé ruky vzniká otázka, zda je citovaný pramen tím pravým zdrojem informací (autoritou) v dané oblasti:

Látka obsažená v povlaku pilulek a zajišťující jejich delší setrvání v trávicím systému by mohla být účinná jako chemická antikoncepce a lék proti šíření viru HIV působícího onemocnění AIDS. Oznámili to včera odborníci z oddělení biochemické virologie newyorského krevního střediska. ... Doktor Jedlička z Národní referenční laboratoře pro AIDS o tomto objevu ještě nic neslyšel, nicméně zmiňované vědecké pracoviště je pro něho zárukou toho, že nejde o naprostý nesmysl.¹⁹

V případě informací z oblasti vědy se při posuzování kompetence uváděného zdroje poměrně snadno orientujeme. O vědecké komunitě je známo, že má vybudovaný účinný systém kontrolních mechanismů, které ji chrání před omyly a podvody. S posuzováním informací ze sféry společenské, ekonomické, podnikatelské a

¹⁷ ARISTOTELÉS. *Rétorika*, 1999, 1398b, 23–33, s. 170, (TOPOI 11).

¹⁸ ZAHRADNÍČEK, Tomáš: Proč nejsou české noviny pořád ještě dokonalé. *Lidové noviny*, 24. 7. 1999.

¹⁹ *Lidové noviny*, 20. 7. 1999.

politické na tom ale býváme hůře. Pomohly by lépe vybavené knihovny, ale ty jsou zatím jedním z nejbolestivějších problémů nejen našeho školství, ale i překážkou lepšího fungování občanské společnosti u nás.

Ale ani v případě, kdy najdeme dostatečně informovaný pramen pro náš problém, nemusí být ještě naší cestě za informací konec. Potřebujeme také vědět, zda je náš zdroj **nestranný a nezaujatý**, tzn. nezávislý na informaci, kterou podává. Zvažujeme-li nezávislost zdrojů informací, často pomůže ptát se *cui bono*,²⁰ kdo z toho bude mít výhodu?

Poradce Miroslava Grégra pan Jiří Hanzlíček si stěžuje na pomluvy proti svému úřadu. Jakýsi ekologický aktivista a lidovecký poslanec Libor Ambrozek prý Ministerstvo průmyslu a obchodu obviňuje, že se ve svém podkladu pro jednání vlády o výstavbě temelínské jaderné elektrárny odvolává na sovětské bezpečnostní normy. „Vzhledem k tomu, že materiál jsem koordinoval, vím, že jde o nesmysl,“ tvrdí pan poradce. – Onen ekologický aktivista jsem byl shodou okolností já. ... Na straně 7 podkladu pro rozhodování kabinetu o jaderné elektrárně Temelín ... však reaguje Ministerstvo průmyslu a obchodu na kritiku nekvalitních svárů v havarijním systému chlazení temelínských reaktorů slovy: ‘podle technického řešení ... schváleného Gostatomenergonadzorem SSSR ... jsou vady tohoto typu přípustné’. Podepsán Jakub Patočka, Hnutí Duha.²¹

Kdo je zde nezávislým zdrojem informací? Tady by čtenáři pomohlo, kdyby zúčastněné strany uvedly více informací o svých pramenech, aby se daly **vzájemně porovnat**. Jistě si lze představit, že oba pánové, jejichž tvrzení stojí proti sobě, mají pravdu. Materiály ministerstev mívají různé verze; není to prostě tak, že verze, které měly strany účastné ve sporu v ruce, nebyly stejné? Je rovněž možné, zvláště jde-li o rozsáhlý materiál a jestliže inkriminovaná zmínka v něm byla jediná, že ji druhá strana prostě přehlédla nebo jako nedůležitou pominula.

Jak citovat

Zvláště v psaném textu bychom neměli citovat způsobem:

NE: Bertrand Russell se někde zmiňuje, že demokracie sehrála důležitou roli v emancipaci žen. Píše, že velkou roli sehrála při emancipaci žen válka, ale ta přece demokratická není.

Abychom se vyhnuli předpojatostem a mystifikacím, je třeba **uvádět úplné prameny a citovat je**. Odpovědněji bychom mohli předložit názory Bertranda Russella na vztah emancipace žen k demokratickému hnutí například takto:

ANO: V díle *Manželství a mravnost* z roku 1929 dává Bertrand Russell do souvislosti emancipaci žen a demokratické hnutí ve společnosti. Podle Russella je emancipace žen součástí demokratického hnutí, jehož výrazný počátek vidí Russell ve francouzské revoluci. Příčiny rychlejší emancipace žen na počátku 20. století byly podle Russella dvojí: „... na jedné straně působil tu přímý vliv demokratické teorie, podle níž nebylo možno nalézt uspokojivé odpovědi na požadavky žen; na druhé straně pak se nedalo upřít, že rostl počet žen, které si vydělávaly na živobytí mimo domov a jejichž blahobyt nezávisel na milosti otců nebo

²⁰ „Slavný L. Cassius, kterého římský lid pokládal za nejspravedlivějšího a nejmoudřejšího soudce, se vždy při soudních sporech ptal: ‘Cui bono’ – V čí prospěch se to stalo. Život lidský je už takový, že nikdo se nepouští do zlého činu bez naděje na prospěch pro sebe.“ CICERO, *Řeč pro Roscia z Amerie* 84. Podle KUŤÁKOVÁ, Eva a spol. *Moudrost věků*.

²¹ Lidové noviny, 17. 7. 1999.

manželů. Tato situace ovšem vyvrcholila za války, kdy velká část práce, kterou vykonávali muži, přešla na ženy.²²

Umberto Eco²³ uvádí deset doporučení jak citovat. Z nich vyjímáme: citovat tak, aby citace organicky zapadla do textu, aby bylo jasné, proč citujeme – obvykle na podporu obhajovaného názoru nebo kvůli kritice názorů protichůdných. Měli bychom citovat tak, aby odkaz na autora nevzbuzoval pochybnosti a byl ověřitelný. Tím bereme ohled na čtenáře, kteří si mohou příslušnou pasáž ověřit sami, a pokud tak učiní, mohou ji dále i sami citovat. Samotná citace by měla být věrná. Často si nejsme jisti, jak mnoho citací v textu je únosných. Což nemáme vlastní myšlenky, když stále jen něco citujeme? Přiznat ale, že nás myšlenky někoho jiného ovlivnily, je intelektuálně poctivé. Nechme promluvit Blaise Pascala:

At nikdo neříká, že jsem neřekl nic nového, uspořádání látky je nové. Při míčové hře hrají oba soupeři stejným míčem, ale jeden jej odpaluje lépe.

Neméně milé by pro mne bylo, kdyby mi někdo řekl, že jsem použil starých slov. Jako kdyby stejné myšlenky netvořily odlišným sestavením jiný celek výkladu, tak jako stejná slova tvoří odlišným sestavením jiné myšlenky.²⁴

I ve společenskovedních disciplínách můžeme být do jisté míry exaktní, když svou úvahu o daném problému uvedeme myšlenkami svých předchůdců. Jak může člověk jinak vědět, že je jeho myšlenka nová, jestliže si neověří, zda ji neřekl již někdo před ním? Již Platón a Aristotelés začínali své úvahy shrnutím předchozích názorů na dané téma. Názory mnohých z jejich současníků známe často právě díky těmto citacím. Abychom nezůstali nic dlužni sobě ani jiným, je třeba autority citovat a jasně a zřetelně na ně odkazovat. Všeobecně přijímané způsoby jak správně citovat jsou doslovná citace a parafráze původního textu, případně jejich varianty. Jediné, čeho je třeba se vyvarovat, je plagiát.

Jak ale poznáme, že jde o citaci nebo parafrázi, a nikoli o plagiát? Citace má uvozovky a její součástí je odkaz na zdroj. Rovněž součástí parafráze je odkaz na zdroj. Parafráze je většinou kratší než původní text, ale i když je delší a některá slova z předlohy se v ní vyskytnou, nevádí to, pokud jde o rozvedení a obohacení myšlenek, na nichž je patrné vynaložené samostatné myšlenkové úsilí autora. Doslovně převzatá charakteristická slova, větné celky a celé věty dáváme do uvozovek. Na druhé straně plagiát je text, který neuvádí zdroj a nedává převzaté věty do uvozovek. Plagiát je také to, co je buď doslova opsáno, nebo co se liší od zdroje pouhými formálními úpravami, např. přehozením pořadí slov nebo nahrazením termínu synonymním apod., bez odkazu na zdroj. Následující ukázky a, b, c, d by měly případným nedorozuměním zabránit:

a – **doslovná citace** (původní text):

„Podněty Nietzscheho tedy samy nějak nejsou prosté dekadence, a muž, který v sobě soustředil nemoci 19. věku, má sotva právo diagnostikovat choroby 5. století př. Kr. V každém případě musíme si položit otázku – právě Nietzschevým nedorozuměním dobře odůvodněnou – zdali všechny ony psychologické výklady,

²² RUSSELL, Bertrand. *Manželství a mravnost*, 1947, kap. VII, s. 53.

²³ ECO, Umberto. *Jak napsat diplomovou práci*, 1997, zvláště s. 196–203.

²⁴ PASCAL, Blaise. *Myšlenky*, 1973, s. 83.

byť sebeduchaplnější, kterými je nedávná minulost bohata, nám nedávají přeslechnout právě to podstatné, co Sókratés chce, oč Sókratovi běží a co můžeme zaslechnout jen tenkrát, když se naň nedíváme jako na předmět, jako na podivuhodnou kuriozitu, nýbrž když se s ním pustíme do diskuse, když ve svých jistotách a ve svém domnělém vědění se jím cítíme míněni a vyvráceni.

Proto ve svém pokusu o vlastní sokratovské studium se sice především pokusíme utvořit si co možná objektivní obraz situace Sókratovy, nadto si však uložíme hlavně bedlivé sledování Sókrata jako buditele, jako toho, kdo volá lidi k tomu, aby se sami sobě podívali do očí, aby měli nejen smělost žít, ale též vidět, kdo v nich žije; neúprosného odhalovatele, ale nikoli pro hru, nýbrž ze starosti, aby nám podstatné v životě neušlo, to podstatné, co Sókratés označuje slovem ψυχη.²⁵

Místo uvozovek můžeme citovat odlišením pomocí jiného typu písma, např. kurzívou, nebo zmenšením písma a odsazením (tak jak to děláme většinou i zde).²⁶

b – **parafráze původního textu**, jedna z možných variant:

V přednáškách z antické filozofie věnovaných Sókratovi hledá Jan Patočka²⁷ nový úhel pohledu na Sókrata, který nebude nadále vycházet z psychologie, jak jsme toho svědky u většiny interpretů konce minulého a první poloviny 20. století. Zvláště Nietzsche se svou chorobnou, manickou psychózou není podle Patočky povolán kritizovat neduhy psyché doby 5. stol. př. Kr. Psychologický pohled Sókrata zpředměťňuje, zdůrazňuje jeho nepřizpůsobivost mínění davu a znemožňuje nám pak vést dialog, jež každý vedeme uvnitř sebe sama se svým svědomím, které právě onen nepohodlný Sókratés dokáže tak neúprosně vyburcovat. Psychologickému pojetí, jehož reprezentantem je právě Nietzsche, uniklo to podstatné, čím nás setkání se Sókratem obohacuje – péče o duši.

c – **jiná parafráze**; ačkoli je téměř doslovná, není plagiátem:

Jan Patočka věnoval Sókratovi jednu část svých Přednášek z antické filozofie. Na konci první kapitoly těchto přednášek jsou vysloveny myšlenky podstatné pro Patočkovu interpretaci Sókrata. Patočka odmítá psychologické vysvětlení fenoménu Sókratés, které je zvláště charakteristické pro Nietzscheho: „... podněty Nietzscheho tedy nějak samy o sobě nejsou prosté dekadence, a muž, který v sobě soustředil nemoci 19. věku, má sotva právo diagnostikovat choroby 5. stol. př. Kr.“. Právě Nietzsche inspiruje Patočku, aby se tázal „zdali všechny ony psychologické výklady, byť sebeduchaplnější, kterými je nedávná minulost bohata, nám nedávají přeslechnout právě to podstatné, co Sókratés chce, oč Sókratovi běží a co můžeme zaslechnout jen tenkrát, když se naň nedíváme jako na předmět.“ Patočkovu vidění je vidění Sókrata, s nímž je záhodno „se pustit do diskuse“, který nás vytrhne z dogmatismu a kterým se my „ve svém domnělém vědění cítíme míněni a vyvráceni“. Patočkovi jde o „objektivní obraz situace Sókratovy“, o vidění Sókrata „jako buditele“, který nám ukládá vidět samy sebe jako toho, kdo nám nastavuje zrcadlo,

²⁵ PATOČKA, Jan. *Sókratés. Přednášky z analytické filozofie*, 1990, s. 27.

²⁶ Citujeme-li v hlavním textu, nesmíme nikdy vynechat uvozovky. Citujeme-li ale tak jako zde, tj. v odděleném odstavci odlišeném velikostí písma, takže je dostatečně zřetelné, že jde o citaci, smíme uvozovky vynechat.

²⁷ PATOČKA, Jan. *Sókratés. Přednášky z analytické filozofie*, 1990, s. 27.

„... jako neúprosného odhalovatele, ale nikoli pro hru, nýbrž ze starosti, aby nám podstatné v životě neušlo, to podstatné, co Sókratés označuje slovem ψυχη“.²⁸

d – **nesprávná parafráze**, která je ve skutečnosti plagiátem – buď jsou pasáže opsány, aniž by bylo vyznačeno, že jde o citaci, nebo jsou změny oproti původnímu textu pouze formální.

Takto NE:

Patočka kritizuje filosofa Nietzscheho, jehož podněty pro interpretaci Sókrata nejsou prosté dekadence. Nietzsche, který v sobě soustředil nemoci 19. věku, má sotva právo diagnostikovat choroby doby 5. stol. př. Kr. V souvislosti s Nietzscheho nepochopením je na místě si položit otázku, zdali všechny psychologické výklady, byť sebeduchapnější, které se v nedávné minulosti objevují, nám nedávají přeslechnout právě to podstatné, co Sókratés chce, oč Sókratovi běží a co můžeme zaslechnout jen tenkrát, když se naň nedíváme jako na předmět, nýbrž když se s ním pustíme do diskuse, když ve svých jistotách a ve svém domnělém vědění se jím cítíme míněni a vyvráceni. Proto se Patočka chce pokusit o vlastní sókratovské studium, aby si utvořil co možná objektivní obraz situace, v níž se Sókratés nachází, aby bedlivě sledoval Sókrata jako buditele, jako toho, kdo volá lidi k tomu, aby se sami sobě podívali do očí, aby měli nejen smělost žít, ale též vidět, kdo v nich žije; neúprosného odhalovatele, ale nikoli pro hru, nýbrž ze starosti, aby nám podstatné v životě neušlo. Tím podstatným je pro Sókrata to, co označuje slovem PSYCHÉ.

Vedle toho, že tato parafráze doslovně přebírá formulace, aniž by vyznačila, že je přebírá, budí navíc při srovnání dojem, že pisatel měl původní text stále před očima. Nejlepší postup jak zajistit, aby byl náš text parafrází, a nikoli plagiátem, je psát jej, aniž bychom měli původní předlohu neustále před sebou. Tím, jak říká Umberto Eco: „... nabudeme jistoty, že jsme text nejen neopsali, ale že jsme jej navíc i pochopili.“²⁹

Pravidla důležitá pro argumenty jakéhokoli druhu

Nesystematickou přehlídku pravidel, kterých se musí držet, kdo se chce naučit dobře argumentovat, uzavřeme třemi dodatečnými pravidly:

Pravidla:

1. Nepoužívat předpojatý a emocionálně zbarvený jazyk.
2. Vyjadřovat se pokud možno jednoznačně, např. explicitně definovat co nejvíce klíčových termínů, které jsou při argumentaci použity. Nejznámější prohřešky proti jednoznačnému vyjadřování jsou:
 - nekonzistence, mnohoznačnost a vágnost (neurčitost), nekonkrétnost a všeobecnost, ekvivokace (homonymie), amfibolie, chybné složení a rozložení, přízvuk ve výslovnosti,

²⁸ PATOČKA, Jan. *Sókratés. Přednášky z analytické filosofie*, 1990, s. 27.

²⁹ ECO, Umberto. *Jak napsat diplomovou práci*, 1997, s. 207. Za nápad uvést příklad citace, parafráze a plagiátu vděčím Umberto Ecovi, který se této otázce věnuje opravdu obsáhle. Naše pojetí citace, parafráze a plagiátu nechť čtenář srovná s tamtéž, s. 207–210.

byť sebeduchaplnější, kterými je nedávná minulost bohata, nám nedávají přeslechnout právě to podstatné, co Sókratés chce, oč Sókratovi běží a co můžeme zaslechnout jen tenkrát, když se naň nedíváme jako na předmět, jako na podivuhodnou kuriozitu, nýbrž když se s ním pustíme do diskuse, když ve svých jistotách a ve svém domnělém věděni se jím cítíme míněni a vyvráceni.

Proto ve svém pokusu o vlastní sokratovské studium se sice především pokusíme utvořit si co možná objektivní obraz situace Sókratovy, nadto si však uložíme hlavně bedlivé sledování Sókrata jako buditele, jako toho, kdo volá lidi k tomu, aby se sami sobě podívali do očí, aby měli nejen smělost žít, ale též vidět, kdo v nich žije; neúprosného odhalovatele, ale nikoli pro hru, nýbrž ze starosti, aby nám podstatné v životě neušlo, to podstatné, co Sókratés označuje slovem ψυχη.²⁵

Místo uvozovek můžeme citovat odlišením pomocí jiného typu písma, např. kurzívou, nebo zmenšením písma a odsazením (tak jak to děláme většinou i zde).²⁶

b – parafráze původního textu, jedna z možných variant:

V přednáškách z antické filozofie věnovaných Sókratovi hledá Jan Patočka²⁷ nový úhel pohledu na Sókrata, který nebude nadále vycházet z psychologie, jak jsme toho svědky u většiny interpretů konce minulého a první poloviny 20. století. Zvláště Nietzsche se svou chorobnou, manickou psychózou není podle Patočky povolán kritizovat neduhy psyché doby 5. stol. př. Kr. Psychologický pohled Sókrata zpředměťňuje, zdůrazňuje jeho nepřizpůsobivost míněni davu a znemožňuje nám pak vést dialog, jež každý vedeme uvnitř sebe sama se svým svědomím, které právě onen nepohodlný Sókratés dokáže tak neúprosně vyburcovat. Psychologickému pojetí, jehož reprezentantem je právě Nietzsche, uniklo to podstatné, čím nás setkání se Sókratem obohacuje – péče o duši.

c – jiná parafráze; ačkoli je téměř doslovná, není plagiátem:

Jan Patočka věnoval Sókratovi jednu část svých Přednášek z antické filozofie. Na konci první kapitoly těchto přednášek jsou vysloveny myšlenky podstatné pro Patočkovu interpretaci Sókrata. Patočka odmítá psychologické vysvětlení fenoménu Sókratés, které je zvláště charakteristické pro Nietzscheho: „... podněty Nietzscheho tedy nějak samy o sobě nejsou prostě dekadence, a muž, který v sobě soustředil nemoci 19. věku, má sotva právo diagnostikovat choroby 5. stol. př. Kr.“. Právě Nietzsche inspiruje Patočku, aby se tázal „zdali všechny ony psychologické výklady, byť sebeduchaplnější, kterými je nedávná minulost bohata, nám nedávají přeslechnout právě to podstatné, co Sókratés chce, oč Sókratovi běží a co můžeme zaslechnout jen tenkrát, když se naň nedíváme jako na předmět.“ Patočkovu vidění je vidění Sókrata, s nímž je záhodno „se pustit do diskuse“, který nás vytrhne z dogmatismu a kterým se my „ve svém domnělém věděni cítíme míněni a vyvráceni“. Patočkovi jde o „objektivní obraz situace Sókratovy“, o vidění Sókrata „jako buditele“, který nám ukládá vidět samy sebe jako toho, kdo nám nastavuje zrcadlo,

²⁵ PATOČKA, Jan. *Sókratés. Přednášky z analytické filozofie*, 1990, s. 27.

²⁶ Citujeme-li v hlavním textu, nesmíme nikdy vynechat uvozovky. Citujeme-li ale tak jako zde, tj. v odděleném odstavci odlišeném velikostí písma, takže je dostatečně zřetelné, že jde o citaci, smíme uvozovky vynechat.

²⁷ PATOČKA, Jan. *Sókratés. Přednášky z analytické filozofie*, 1990, s. 27.

„... jako neúprosného odhalovatele, ale nikoli pro hru, nýbrž ze starosti, aby nám podstatné v životě neušlo, to podstatné, co Sókratés označuje slovem ψυχη“.²⁸

d – **nesprávná parafráze**, která je ve skutečnosti plagiátem – buď jsou pasáže opsány, aniž by bylo vyznačeno, že jde o citaci, nebo jsou změny oproti původnímu textu pouze formální.

Takto NE:

Patočka kritizuje filosofa Nietzscheho, jehož podněty pro interpretaci Sókrata nejsou prosté dekadence. Nietzsche, který v sobě soustředil nemoci 19. věku, má sotva právo diagnostikovat choroby doby 5. stol. př. Kr. V souvislosti s Nietzscheho nepochopením je na místě si položit otázku, zdali všechny psychologické výklady, byť sebeduchapnější, které se v nedávné minulosti objevují, nám nedávají přeslechnout právě to podstatné, co Sókratés chce, oč Sókratovi běží a co můžeme zaslechnout jen tenkrát, když se naň nedíváme jako na předmět, nýbrž když se s ním pustíme do diskuse, když ve svých jistotách a ve svém domnělém vědění se jím cítíme míněni a vyvráceni. Proto se Patočka chce pokusit o vlastní sókratovské studium, aby si utvořil co možná objektivní obraz situace, v níž se Sókratés nachází, aby bedlivě sledoval Sókrata jako buditele, jako toho, kdo volá lidi k tomu, aby se sami sobě podívali do očí, aby měli nejen smělost žít, ale též vidět, kdo v nich žije; neúprosného odhalovatele, ale nikoli pro hru, nýbrž ze starosti, aby nám podstatné v životě neušlo. Tím podstatným je pro Sókrata to, co označuje slovem PSYCHÉ.

Vedle toho, že tato parafráze doslovně přebírá formulace, aniž by vyznačila, že je přebírá, budí navíc při srovnání dojem, že pisatel měl původní text stále před očima. Nejlepší postup jak zajistit, aby byl náš text parafrází, a nikoli plagiátem, je psát jej, aniž bychom měli původní předlohu neustále před sebou. Tím, jak říká Umberto Eco: „... nabudeme jistoty, že jsme text nejen neopsali, ale že jsme jej navíc i pochopili.“²⁹

Pravidla důležitá pro argumenty jakéhokoli druhu

Nesystematickou přehlídku pravidel, kterých se musí držet, kdo se chce naučit dobře argumentovat, uzavřeme třemi dodatečnými pravidly:

Pravidla:

1. Nepoužívat předpojatý a emocionálně zbarvený jazyk.
2. Vyjadřovat se pokud možno jednoznačně, např. explicitně definovat co nejvíce klíčových termínů, které jsou při argumentaci použity. Nejznámější prohřešky proti jednoznačnému vyjadřování jsou:
 - nekonzistence, mnohoznačnost a vágnost (neurčitost), nekonkrétnost a všeobecnost, ekvivokace (homonymie), amfibolie, chybné složení a rozložení, přízvuk ve výslovnosti,

²⁸ PATOČKA, Jan. *Sókratés. Přednášky z analytické filosofie*, 1990, s. 27.

²⁹ ECO, Umberto. *Jak napsat diplomovou práci*, 1997, s. 207. Za nápad uvést příklad citace, parafráze a plagiátu vděčím Umberto Ecovi, který se této otázce věnuje opravdu obsáhle. Naše pojetí citace, parafráze a plagiátu nechť čtenář srovná s tamtéž, s. 207–210.

dvojnáčetnost vzniklá díky tvarové podobnosti se slovy jiné kategorie a komplexní a presump-tivní otázka.

3. Vyjádřit explicitně to, co je v argumentu nevysloveno, co je zamlčeno nebo co se mlčky předpokládá (umět rozvinout enthýmema).

Být objektivní znamená být **nezaujatý** a **nestranný**. Měřítkem objektivitvity může být do jisté míry i výběr termínů, které použijeme ve sdělení. Slova, která uijeme, na nás často prozradí naše skryté sympatie či antipatie. Slova, která tuto službu dělají v dané situaci zvlášt dobře, se nazývají **předpojatá** nebo **emocionálně zabarvená**. Filozofové některých moderních filozofických směrů, jako je například hermeneutika,³⁰ se domnívají, že každý termín je předem prodchnut nějakým předchozím smyslem, že každý má v sobě určitou předpojatost, a proto je jakákoli objektivita iluze. Tím ale nechtějí říci, že v praxi se míra objektivitvity neliší. Pro některé osoby nebo předměty máme v jazyce několik jazykových výrazů lišících se citovým zabarvením, např. *babička*, *babka*, *babice*, *bába*, *stařenka*; *sklenice*, *sklenka*, *číše*, *pohár*. V prvním případě je citově nejvíc neutrální, a proto při použití nejobjektivnější *babička*, v druhém *sklenice*. Citově zabarvené může být ovšem každé slovo s ohledem na situaci, v níž je použito. Vyjadřovat se nezaujatě je v oblasti terminologie otázkou volby termínů a větných spojení vhodných pro danou situaci. Ve volebním inzerátu ODS pro volby do senátu v srpnu 1999 bylo použito mnoho

... hodnotících a emocionálních pojmenování (protikandidát 'populista pan Fischer' proti vlastnímu kandidátovi 'celým národem respektovaná paní Jiřina Jirásková'), apelů na adresáty, na jejich postoje, emoce (sem patří zvlášt tvrzení, že protikandidát 'rozmařile utrácí ve své kampani nevídané miliony') a jednání ('Potvrďte, že jste pro zásadní změnu poměrů ...'), vytváření falešných logických spojení atd.³¹

V proekologicky laděné stati *Hovory se stromem* Erazim Kohák zdůvodňuje, proč není jedno, jestli mluvíme o zvířatech jako o objektech, kterých je zapotřebí v 'masné výrobě', čili o jakýchsi 'biomechanismech', nebo jestli o nich mluvíme jako o 'človíčcích v kožíšcích'. Na tomto kontrastu jazykových vyjádření, která jsou charakteristická pro odlišné jazykové diskurzy, ukazuje, jak se do našeho vyjadřování promítá předchozí kulturní tradice. Nazvat např. králíka 'človíčkem v kožíšku' neznamena ani tak to, že on je človíček v kožíšku, jako to, že je to bytost hodná úcty, z jejíž blízkosti pocítujeme radost. „Klíčem k porozumění všemu bytí a vši hodnotě tu není člověk, míra všeho, nýbrž život sám, všeprávné bytí všeho, co jest ... svět není jen zásobárnou surovin, ale je prolnutý smyslem.“³² Termín 'biomechanismy' naopak odpovídá pokračování tradice západního myšlení odvozené od Descarta, v jejímž duchu je člověk pánem světa a svět je zásobárna surovin. To se ukazuje v jazyce tak, že mluvíme o 'pracovnících v masné výrobě' jež

³⁰ Zakladatel moderní hermeneutiky Hans-Georg Gadamer se domnívá, že volbou slov vždycky vkládáme do textu předporozumění, že jsme do jisté míry obětmi myšlenkových návyků zakotvených v řeči. My nemluvíme řečí, ale řeč mluví námi. „Hermeneutický fenomén se ... manifestuje jako zvláštní případ obecného vztahu myšlení a mluvy, jehož záhadnou niternost ovlivňuje právě skrytost mluvy v myšlení.“ GADAMER, Hans-Georg: *Jazyk jako médium hermeneutické zkušenosti*, 1998, s. 602.

³¹ Jazyková analýza, kterou pro *Lidové noviny* připravil Jiří Homoláč, 30. 8. 1999.

³² KOHÁK, Erazim: *Hovory se stromem*, 1991, s. 906.

se zabývá 'zpracováváním zvířat' jako 'biomechanismů', určených k produkci masa. Jazyk je předpojat díky historickému myšlenkovému klimatu, na jehož pozadí probíhá jeho evoluce.

Jiný příklad tohoto jazykového fenoménu je vyprázdňenost smyslu slov díky jejich předchozímu užívání v jazyce. Smyšleným příkladem takovéto formy předpojatosti jazyka může být tzv. jazyk ptydepe,³³ který používá ve hře Vyrozumění Václav Havel a jímž označuje řeč, která je zvláštním způsobem nesrozumitelná. Tento způsob vyjadřování má tendenci se projevit ve společnostech totalitních, jejichž deformovaná morálka následně 'deformuje' řeč. George Orwell popisuje v románu 1984 tzv. doublethink newspeaku (podvojně myšlení novořeči), které vzniká právě v důsledku zvrácené morálky. V rámci této morálky je požadováno

nechápat analogie, nepovšimnout si logické chyby, nerozumět nejjednodušším argumentům, ... cítit se znuděn nebo odpuzován jakýmkoli myšlenkovým pochodem, který by mohl směřovat ke kacířství, ... klíčovým slovem je blackwhite (black – černý, white – bílý). Tak jako mnohá newspeakovská slova i toto má dva vzájemně protichůdné významy. Když jde o protivníka, znamená návyk bez ostychu tvrdit, že černé je bílé, i když to odporuje prostým faktům. Když jde o člena strany, znamená loajální ochotu říkat, že černé je bílé, a co víc, vědět, že černé je bílé, a zapomenout, že jsi sám někdy věřil, že je to naopak.³⁴

Dnes, kdy uběhlo půl století od Orwellova varování, víme, že se nevztahuje pouze na totalitní režimy, ale že má obecnou platnost:

ani dnes nepotřebuje politika a žurnalistika totalitní ideologii na to, aby kastrovala jazyk a zbavovala jej významu. Například slova 'kontroverzní' a 'provokativní' dnes mohou označovat prakticky cokoli, většinou něco hodně konformního. Pokud tedy existuje cosi jako skutečná kontroverze nebo provokace, těžko se o tom může někdo dozvědět – není jak mu to sdělit. Co kdyby ale podobně dopadla slova jako 'svoboda', 'naděje' a 'láska'? Přežil by někdo?³⁵

Jestliže má mít naše sdělení dobrý smysl a má-li být srozumitelně vyjádřeno, co tvrdíme, obhajujeme nebo vyvracíme, musí být použitý jazyk jednoznačný a nemůže o tomtéž říkat pravdu a současně nepravdu. Řeč, aby něco konkrétního sdělovala, musí být konzistentní a to znamená, že sdělení nesmí samo sobě odporovat. Důkladnost, s jakou je o tom pojednáno v 4. (I) knize *Metafyziky*, nasvědčuje, že již Aristotelés považoval konzistenci řeči za jednu ze základních podmínek její smysluplnosti:

Jestliže se však to, co je možno popírat, může stejně také tvrdit, pak ... by všechno bylo jedno ... člověk, Bůh, trojveslice a jejich zápory by bylo totéž ... Kromě toho by z toho vyplývalo, že každý mluví pravdu a každý mluví nepravdu a že by sám sobě musel doznati, že mluví nepravdu. Zároveň je zřejmo, že by nebylo možno rozmlouvat s člověkem, jenž zastává takový názor; neboť nic netvrdí. Nepraví totiž, že je tomu tak a tak, ani že tomu tak a tak není, nýbrž že tomu tak a tak jest a také není; a potom oboje zase popírá, takže tomu není ani tak, ani onak. ... Nemá-li pak určitého názoru, ale jenom míní a stejně tak nemíní, jaký je potom rozdíl mezi ním a rostlinami? ...³⁶

Nelišit se od rostliny znamená ale nebýt člověkem – to je jistě dostatečně silná pobídka, abychom si neodporovali. Aristotelés zvažoval požadavek konzis-

³³ HAVEL, Václav. *Vyrozumění*. Hra o 12 obrazech. Praha: Dilia, 1965. 95 s.

³⁴ ORWELL, George. *1984*, 1991, s. 139.

³⁵ ŠTINDL, Ondřej: Co s námi zamýšlí 'Strašlivý král hrůzy'? *Lidové noviny*, 23. 7. 1999.

³⁶ ARISTOTELÉS. *Metafyzika*, 1946, 1008 a, b, s. 110–111.

tence po praktické stránce. Ptá se, zda je jedno setkat či nesetkat se s přítelem nebo spadnout či nespadnout do rokliny atd., protože vyjadřujeme-li se obojakým způsobem, znamená to, že nám to jedno je. Jak potom ale dopadne naše přátelství, jak bude ukončen náš život? Pohrdáme snad přátelstvím a pohrdáme snad životem? Jsme ještě lidé? V podstatě takhle se táže v uvedeném místě *Metafyziky*. (Na druhé straně je třeba upozornit, že požadavek konzistence kladený na jazyk při argumentaci, při věcné diskusi nebo při řešení problémů nelze bez nedorozumění přenášet do oblasti humoru, imaginativní tvorby nebo poezie.)

Nekonzistence způsobuje **zneurčitení** nebo též **vágnost řeči** v její nejvyšší funkční rovině, tzv. argumentativní rovině.³⁷ Nekonzistence znemožňuje pomocí jazyka argumentovat a věcně diskutovat, protože pravdivost řeči se v daném sdělení a posléze i v celém rozsahu řeči relativizuje. Relativismus pravdy je vlastně vágní postoj k pravdě.

Funkční roviny jazyka mají svůj protějšek ve formální stavbě – v strukturálních rovinách jazyka.³⁸ Nekonzistence je vágnost v nejvyšší rovině jazyka. Řeč se však může stát neurčitou nejen díky vágnosti vyjadřování pravdy. Neurčitost může vzniknout i díky vágnosti významu jednotlivých jazykových výrazů, z nichž se skládá sdělení. **Vágnost významu jazykových výrazů** nedestruuje argumentativní funkci řeči tak důkladně, jako to dělá nekonzistence, přesto však mohou vznikat závažná nedorozumění. Jedním z důvodů vágnosti může být **používání příliš všeobecných a nekonkrétních termínů**. Vágní sdělení:

NE: Objektivní potíže, nepředvídatelné okolnosti a nedostatek finančních prostředků způsobily námi nezaviněný skluz ve vyřizování vaší žádosti. Očekáváme, že její vyřízení se nezdrží déle než tři dny,

lze říci daleko konkrétněji:

ANO: Vaše žádost bude vyřízena do tří dnů. Za zpoždění se omlouváme.

Své setkání s příliš obecným a nekonkrétním způsobem vyjadřování popisuje Richard Feynman v následující parodii na rádobu vědecký jazyk:

³⁷ S teorií jazykových rovin vystoupil ve 20. letech tohoto stol. Karel Bühler, psycholog z hnutí Gestalt, který rozlišoval funkce jazykových rovin: expresivní (Kundgabefunktion), signální nebo vysílací (Auslösefunktion) a na vyšší rovině funkce deskriptivní (Darstellungsfunktion). Vykládal, že dvě nižší funkce jsou společné pro jazyk lidí i zvířat a existují vždy a všude, zatímco třetí funkce je typická pouze pro jazyk lidí a někdy se nevyskytuje ani v něm (např. ve zvoláních). ... O několik let později jsem [píše K. R. Popper] k Bühlerovým třem funkcím přidal ještě jednu a nazval jsem ji argumentativní. Argumentativní funkce jazyka měla pro mne zvlášť velký význam, neboť jsem ji pokládal za základ veškerého kritického myšlení.“ POPPER, Karl, R. *Věcné hledání*, 1995, s. 72.

³⁸ Strukturální roviny jazyka zde ztotožňujeme s tříúrovňovou hierarchií odpovídající tradičnímu rozdělení logiky na pojem, soud a úsudek. Za základní jednotky, které v jazyce nesou význam, považujeme slova, případně jejich spojení, která ale ještě nejsou větami. Ta odpovídají tradičnímu pojetí pojmu. Strukturálně vyšší úroveň představují věty, z nichž jsou pro argumentativní funkci jazyka důležité věty oznamovací, u kterých lze určovat jejich pravdivost nebo nepravdivost. Odpovídají tradičnímu pojetí soudu. Nejkomplikovanější jazyková struktura je struktura argumentů, které ještě navíc mohou tvořit soustavy argumentů – teorie. Tato strukturální rovina zhruba odpovídá tradičnímu pojetí úsudků.

Vybral jsem namátkou jednu větu a velice pozorně ji čtu. Nepamatuji si ji doslova, ale víceméně zněla takhle: „Individuální člen sociální komunity často získává informace prostřednictvím vizuálních symbolických kanálů.“ Četl jsem to popředu, pozadu a přeložil to. Vše, co to znamená? „Lidi čtou.“

Pak jsem přešel k další větě a zjistil, že ji dokážu přeložit taky. Pak už to bylo jako mlácení prázdné slámy: „Občas lidi čtou; občas poslouchají radio,“ a tak dále, ale bylo to napsáno tak komplikovaně, že jsem tomu zpočátku nemohl porozumět; a když jsem to konečně dešifroval, nic v tom nebylo.³⁹

Snad ani není třeba dodávat, že sdělení formulovaná v tomto stylu se nemohou stát základem něčeho důležitého.

Nekonzistence, všeobecnost a nekonkrétnost nejsou jediné způsoby, jak argumentování ztížit. Uvedeme nyní alespoň některé další. Šest jich jmenuje Aristotelés v 4. kapitole knihy *O sofistických důkazech* spolu s příklady ukazujícími, jak může víceznačný (dvouznačný, mnohoznačný) termín způsobit, že předložený argument je pouze zdánlivý.

Způsobů, jimiž lze na základě vyjádření vytvářet zdánlivé argumenty, je počtem šest. Využívá se při nich stejnojmennosti, dvojnáčnosti, spojování, rozdělování, přízvuku ve výslovnosti a tvaru slovního vyjádření (řecky HOMÓNÝMIÁ, AMFIBOLIÁ, SYNTHESIS, DIAIRESIS, PROSÓDIÁ, a SCHEMALEXEÓS).⁴⁰

V současné terminologii mluvíme v odpovídajících případech o *ekvivokaci*, *amfibolii*, *chybném složení*, *chybném rozložení*, o dvojnáčnosti vzniklé *chybným kladením přízvuku* a o dvojnáčnosti vzniklé tím, že *slovo přijme dodatečný význam díky tvarové podobnosti se slovy jiné kategorie*. V 5. a 12. kapitole téhož spisu se Aristotelés zmiňuje o dalších dvou způsobech, známých dnes pod názvy *komplexní* a *presumptivní otázka*.

Jak může homonymum, tj. slovo se dvěma nebo více významy, způsobit chybu v argumentu? Stane se to tak, že slovo, které může nabývat dle okolností více významů, je v argumentu použito několikrát, pokaždé v jiném ze svých významů. Dojde k *ekvivokaci*.

Školní příklad z antiky:

Říkáš vůz.

Proto ti vůz projíždí ústy.

Školní příklad ze současnosti:

Myš žere sýr.

Sýr je slabika.

Proto myš žere slabiku.

V příkladě z antiky je jeden z významů slova 'vůz' sémantický a druhý význam je samotná věc. Považovat za význam slova materiální předmět je dnes anachronismus.

V příkladě ze současnosti jde o ilustraci rozdílu mezi syntaxí a sémantikou. V první premise se slovem sýr rozumí označovaný pojem, v druhé jazykový výraz. Dáme-li jazykový výraz do uvozovek, dvojnáčnost odstraníme, neboť „sýr“ není totéž jako sýr:

³⁹ FEYNMAN, Richard. *To snad nemyslíte vážně*, 1989, s. 253.

⁴⁰ ARISTOTELÉS. *O sofistických důkazech*, 165b, s. 26.

Myš žere sýr.

Sýr“ je slabika.

Proto žádný závěr.

Dvojnáčetnost může být často použita záměrně a není chybou. V následujícím příkladě použil známý americký psycholog Carl R. Rogers *ekvivokaci* k tomu, aby vypointoval příběh.

Jako chlapec jsem byl poněkud churavý a bylo předpověděno, že zemřu mlád. Tato předpověď se ukázala v jednom smyslu zcela chybná, ale v druhém pravdivá. Myslím, že je správné, že nikdy nebudu žít jako starý. Takže nyní souhlasím s předpovědí, že zemřu mlád.⁴¹

Amfibolií nazýváme takové spojení slov ve větě, kterým věta získá dva nebo více různých významů:

Obřad se konal pro padlé za války.

Zabil vojáka na stráži.

Konal se za války obřad pro padlé ve válce, nebo se konal až po válce? Zabil vojáka, který byl na stráži, nebo byl sám na stráži a zabil přitom vojáka, nebo jeden voják na stráži zabil druhého? K chybě v argumentu může dojít, když se *amfibolie* objeví v argumentu:

Kovář učí svého nového učedníka: 'Vytáhnu kov z ohně a položím ho na kovadlinu. Jakmile kývnu hlavou, praštíš do ní kladivem.' Učedník udělal přesně to, o čem si myslel, že ho kovář učí. Druhý den byl vesnickým kovářem on.⁴²

'Praštíš do ní kladivem' má dva významy. Jinak slovům rozuměl kovář a jinak jeho učedník. *Amfibolie* se od *ekvivokace* liší tím, že při *ekvivokaci* (stejném znění) nabývá jazykový výraz různý význam v každém ze svých použití. *Amfibolie* je různé pochopení téhož jazykového výrazu z různých úhlů pohledu, což bývá snadno rozpoznatelné, protože vzniklé nedorozumění je často zásadní povahy. *Ekvivokace* je rozpoznatelná hůře. V praxi někdy vznikají situace, kdy dojde ke změně významu jazykového výrazu v průběhu argumentace, což se většinou stává pod tlakem protipříkladu:

X: Dneska mladí lidé necítí žádnou zodpovědnost

Y: Cožpak nejsou mezi ekology hlavně mladí lidé?

X: Ale za své staré rodiče žádnou odpovědnost necítí. A za rodiče by se měli cítit zodpovědní nejvíce.

V X-ově prvním tvrzení termín 'necítit žádnou zodpovědnost' odkazuje na obecnou vlastnost. Y uvádí protipříklad 'necítit zodpovědnost za životní prostředí' a na to X zúží význam na 'necítit zodpovědnost za rodiče'. Termíny, které dovolují tento manévr, nazývají Angličané weasel words, tj. lasiččí nebo *úskocná slova*. Rozšíříme-li jev *ekvivokace* na jazykové výrazy, které nemusí být jednoslovné, pak spolu s Arthurem Schopenhauerem můžeme mluvit o *rozšíření* nebo *zúžení teze*. Arthur Schopenhauer doporučuje, abychom svá tvrzení co nevíce zužovali, neboť se pak snáze obhajují, a odpůrcova tvrzení zas co nejvíce rozšiřovali, neboť ta se pak snáze vyvracejí. Tento manévr popisuje v knížce *Eristická dialektika* jako úskok č. 1. Jeden ze dvou příkladů, které zde Schopenhauer uvádí, je následující:

⁴¹ KAHANE, Howard, CAVENDER, Nancy. *Logic and Contemporary Rhetoric*, 1998, s. 70–71.

⁴² MELLO, Anthony de. *Minutové nesmysly*, 1995, s. 30.

Pravil jsem: „Angličané jsou nejpřednější dramatický národ.“ – Odpůrce chtěl vyzkoušet *instantiam* a namítl: „Je přece známo, že Angličané v hudbě, tedy také v opeře, nemohli nic dokázat.“ – Zahnal jsem ho připomenutím, že hudba nespadá pod pojem dramatického, jímž se označuje jen tragédie a komedie, což zajisté můj odpůrce velmi dobře věděl, ale pokusil se jen mé tvrzení tak zevšeobecnit, aby se týkalo vůbec všech divadelních představení, tedy i oper, tedy i hudby, aby mne pak takto bezpečně porazil. – Naopak své tvrzení zase zachráníme tím, že je oproti svému původnímu úmyslu zúžíme, dovoluje-li to použitý výraz.⁴³

Bránit se proti *ekvivokacím* tohoto typu můžeme hlavně tak, že klíčová slova budeme předem definovat a na předem definovaném významu trvat. To mnohdy pomůže, ale vždy to možné není, protože s definováním bývají někdy problémy. Již od dob Sókrata je známo, že na jednoznačné definici některých slov se prostě lidé neshodnou. Ty největší celospolečenské diskuse se často týkají problémů, jež jsou obtížně řešitelné právě proto, že nejsme schopni podat přijatelnou jednoduchou definici klíčového termínu. Například problémy legalizace umělého přerušení těhotenství, resp. eutanazie spočívají na nemožnosti shodnout se na takové definici lidské bytosti, resp. rozdílu mezi přirozenou smrtí, vraždou a sebevraždou, která by byla jednoduchá a přitom všeobecně přijatelná. Kdy se kousek tkáně v matčině lůně stane lidskou bytostí se všemi právy a povinnostmi, které lidské bytosti náleží? Hned po početí, po šesti týdnech anebo snad po šesti měsících těhotenství? Je pouhé uspíšení přirozené mrti, ke které by tak jako tak muselo dojít, vražda? Je vražda, odpojíme-li od přístrojů člověka, který je v beznadějném stavu a navíc si sám přeje své utrpení skončit? To jsou otázky, které nelze beze zbytku zodpovědět, protože nedokážeme nalézt jednoduchou a přitom univerzálně platnou definici výše zmíněných pojmů.

Vraťme se ale zpět k příkladům na *ekvivokaci*. Uvedeme si příklad *ekvivokace* slova ‘nejsladší’. Tento příklad může být současně použit k ilustraci **chybného složení**:

Nejsladší na světě je spánek.

Nejsladší jídlo je med.

Proto je nejsladší spát a jíst přitom med.

K humorně znějícímu závěru jsme dospěli proto, že ‘nejsladší’ je vlastnost predikovaná v každé větě něčemu jinému. Současně jde o *chybné složení*: Spánek a přijímání potravy jsou dvě různé činnosti, které nelze dělat současně.

Opakem chybného složení je **chybné rozložení**. Jak chybné složení, tak chybné rozložení vzniknou, když předpokládáme, že celek je pouhou sumou svých částí. Jablka v košíku spolu s hruškami jsou tatáž jablka a hrušky, i když je z košíku vyndáme. Velká spousta věcí na světě se chová podobně jako jablka a hrušky v košíku. Celek je pouhou sumou svých částí. Něco jiného je, když budeme mít košík velkých jablek, to už nemusí dopadnout tak, že všechna jablka v košíku budou velká. Podobně řekneme-li, že třída 6. A je výborná, téměř jistě to neznamena, že každý žák třídy 6. A je výborný.

Chyby vznikající **chybným kladením přízvuku ve větě** se uplatní pouze v mluveném projevu. Může jít o sémantické změny významu v případě, kdy

⁴³ SCHOPENHAUER, Arthur. *Eristická dialektika*, 1994, s. 25.

recitátor ve verši z Kolárovy *Slávy dcery* udělá z nohy nohu posvátnou: „Stůj noho, posvátná místa jsou kamkoli kráčíš.“ Změna pragmatického významu pomocí přízvuku ve větě bývá naopak velmi častá:

Jirka odešel do kina s bratrem.

Jirka odešel do kina s bratrem.

Jirka odešel do kina s bratrem.

Jirka odešel do kina s bratrem.

Podtržena jsou slova při řeči zdůrazněná přízvukem. V prvním případě se zdůrazňuje, kdo odešel, v druhém, že odešel a třeba neodjel, v třetím, kam odešel (do kina, a ne třeba do hospody) a ve čtvrtém, že tam odešel s bratrem, a ne třeba s Jiřinou.

Dalším zrádným úskalím jazyka, jež působí jeho nejednoznačnost, je jev, kdy slovo přijme **dobře definovaný význam díky tvarové podobnosti se slovy jiné kategorie**. Miroslav Jauris a Zdeněk Zastávka⁴⁴ uvádějí následující příklad:

Slovo *chutné* ve větě ‘Toto jablko je *chutné*’ má gramaticky podobnou větovou funkci jako slovo *velké* ve větě ‘Toto jablko je *velké*’ nebo slovo *červené* ve větě ‘Toto jablko je *červené*’. Vzniká dojem, že ‘být *chutný*’ je vlastnost jablka podobně jako ‘být *velký*’ nebo ‘být *červený*’. Ale ‘*chutný*’ vyjadřuje ve skutečnosti vztah mezi jablkem a tím, kdo ho jí. Tato záludnost skrytého významu se projeví, když v odpověď na sdělení: ‘Toto jablko mi nechutná,’ se někdo podiví: ‘Jak to, že ti nechutná, vždyť je *chutné*.’ K podobné chybě dochází v následujícím případě:

Tatínek: Náš Jirka je nepořádný.

Babička: Ale vždyť mi včera pomohl v kuchyni udělat pořádek!

Tatínek používá slovo *nepořádný* ve smyslu vlastnosti, kterou má Jirka stále: Jirka je plavovlasý, hnědooký, ramenatý. Babička si naproti tomu myslí, že Jirka je pořádný, protože umí pořádek udělat, přestože jej vždycky nedělá. V témže smyslu je Jirka šikovný, pohotový nebo roztomilý. Tatínek s babičkou se nemohou shodnout, do které kategorie patří vlastnost *být pořádný*. Je to vlastnost, kterou má Jirka stále, nebo to je vlastnost, kterou má jen někdy?

Komplexní otázka je otázka spojená ze dvou jednoduchých otázek pomocí spojky *disjunkce (nebo, či)*. Aristotelovy příklady:

Má se poslouchat moudrých mužů, *či* otce?

Má se konat to, co je prospěšné, *či* to, co je spravedlivé?

Je žádoucnější bezpráví trpět, *či* jinému škodit?⁴⁵

Vezměme v pořadí prvou otázku. Když na ni odpovíme, že máme poslouchat moudré muže, není to dobrá odpověď, protože otce máme poslouchat také. A podobně se nám povede, odpovíme-li, že máme poslouchat otce. Dá se namítnout, proč ne moudré muže. Na komplexní otázku je třeba ‘komplexně’ odpovědět: ‘Poslouchat máme v něčem otce a v něčem moudré muže’. Tomuto řešení se anglicky říká ‘going between the horns’ (jít mezi rohy). Za povšimnutí stojí, že do potíží se nedostaneme, je-li spojkou *nebo* spojen výrok se svou negací, např. ‘Máš

⁴⁴ JAURIS Miroslav, ZASTÁVKA, Zdeněk. *Základy neformální logiky*. 1992, s. 29.

⁴⁵ ARISTOTELÉS. *O sofistických důkazech*, 1978, 173a, s. 47.

poslouchat otce, nebo nemáš poslouchat otce?“ Problém nastane, když spojené věty vyjadřují obě něco stejně žádoucího nebo stejně nepřijatelného.

Presumptivní (presumpce znamená předpoklad) otázka je například otázka

Přestal jsi poslouchat svého otce?

Presumptivní otázka je vlastně zvláštním případem komplexní otázky, v níž jednoduché věty vyjadřují totéž, ale v různých mluvnických časech. Například na komplexní otázku:

‘Poslouchal jsi svého otce’ nebo ‘ho stále posloucháš’?

dostanu významově stejné odpovědi jako na presumptivní otázku:

Totíž ‘ano’ v odpověď na presumptivní otázku znamená ‘poslouchal jsem svého otce’, což je jedna z možných odpovědí na komplexní otázku. Odpoví-li se na presumptivní otázku ‘ne’, znamená to, že ‘jsem poslouchal svého otce a stále jej ještě poslouchám’, což je druhá z možných odpovědí na komplexní otázku.

Záludnost otázky „Přestal jsi bít svého otce?“ byla zaznamenána v antice Diónem Laertiem.⁴⁶ Bertrand Russell ji zmiňuje v pozměněné podobě „Přestal jsi již bít svou ženu?“

Zamlčené premisy (enthýmémata)

Dva muži tiše popíjeli čaj.

Po chvíli jeden řekl: „Život je jako mísa vlažné polévky.“

„Mísa vlažné polévky?“ zeptal se druhý. „Proč?“

„Jak to mám vědět? Co si myslíš, že jsem? Filosof?“⁴⁷

Ačkoli je velmi důležité pro posouzení argumentu zjistit, jaké jsou jeho premisy, není často možné požadovat, aby ten, kdo argumentuje, celý argument explicitně vyslovil. Argument by posluchačům nebo čtenářům připadal nudný, dokonce by měli pocit, že jsou pokládáni řečníkem nebo pisatelem za hlupáky. Naučit se vnímat logickou stavbu mluveného nebo psaného slova bývá zpočátku nesnadné právě proto, že v každém živém a vtipném textu zůstává mnoho nevyřčeno, co nutí posluchače nebo čtenáře, aby sami při řeči nebo při čtení přemýšleli, tj. aby provedli potřebné myšlenkové operace vedoucí k rozumnění. Rozumnění je proces a je intuitivní. Rozumíme, aniž bychom věděli, jak to vlastně děláme. Vědomě reflektují tento proces logikové a filosofové. Zaměřit se na tuto reflexi je jednou z věcí, kterou umějí výborní řečníci a diskutéři. K umění argumentovat patří však ještě mnoho dalších věcí. Například vzdělání v oboru, do něhož spadá problém, o němž se vede diskuse. Umění naladit se do téže tóniny se svými posluchači nebo čtenáři. Schopnost pohotové reakce, sebekázeň a mnoho dalšího.

⁴⁶ Menedémos (350–276 př. n. l.), jeden z následníků Faidónových ... si pohrával též s dialektikou. Proto když se ho kdysi otázal Alexínos, přestal-li bít svého otce, odpověděl prý: „Ani jsem ho nebil, ani nepřestal.“ A když mu onen vytkl, že měl říci ‘ano’, nebo ‘ne’ a tak odstranit dvojsmyslnost, odvětil: „Bylo by směšné následovat vašich zákonů, když je možné postavit se na odpor hned ve dveřích“. DÍOGENÉS LAERTIOS. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*, 1995, II, 135, s. 128.

⁴⁷ MELLO, Anthony de. *Minutové nesmysly*, 1995, s. 106.

Podle Aristotela jsou páteří dokazování obecné řečnické úsudky, které nazývá enthýmémata. Zatímco je podle něj vědecký způsob dokazování věcí soustavného výkladu, rétorika ovládá schopnost vypořádat možnou přesvědčivou stránku každé věci. Úkolem rétoriky ale není podle Aristotela pouhé přemlouvání, ale umění poznávat, co je v každé jednotlivé řeči důležité. Rétorika jako umění, skrze které se lidé ujednotí na nějakém řešení problému nebo konkrétním postupu dalšího jednání, se přitom opírá nejen o to, co je nutné, ale i o to, co je pravděpodobné ve smyslu, že je obecně přijímané:

... to, co lidé konají, jest předmětem porady a úvahy ... [protože] vše, o čem se má rozhodovat a uvažovat, může ve většině případů být také jinak ... [proto] řečnické úsudky bývají jenom zřídka odvozeny z naprosto nutných vět.⁴⁸

Toto všeobecně přijímané, z čeho při polemice vycházíme, není třeba vyslovovat, a proto je rétorický sylogismus (důkaz) neúplný. Nevysloveno tedy zůstává nejen to, co je nutné, ale i to, co je známé, a to, co se děje zpravidla (co je pravděpodobné). Tato místa, odkud vychází dokazování, nazývá Aristotelés obecnými hledisky (TOPOI) a uvádí jich 28 v dvacáté třetí kapitole 2. knihy *Rétoriky*. Je to první systematický přehled všeobecně použitelných způsobů jak něco dokazovat. Zastoupeny, byť v náznaku, jsou v podstatě všechny druhy argumentů, které jsme si jmenovali i my. Hned první obecné hledisko je dodnes zajímavé a zcela základní, je to logicky platný argument *modus ponens* a příklady jsou uvedeny hned dva:

„Býti rozumný je dobré, neboť býti nerozumný jest škodlivé.“ Nebo jak se praví v řeči za Messénské: „Jestliže válka zavinila naše nynější utrpení, musíme mírem zjednat nápravu.“⁴⁹

Napišeme oba tyto argumenty tak, že uvedeme nejprve premisy a pak závěr (prvá premisa je v Aristotelově podání zamlčena):

Jestliže být nerozumný je škodlivé, pak být rozumný je dobré.

Být nerozumný je škodlivé.

Proto být rozumný je dobré.

Jestliže válka zavinila naše nynější utrpení, pak musíme mírem zjednat nápravu.

Válka zavinila naše nynější utrpení.

Proto musíme mírem zjednat nápravu.

Modus ponens je nejužívanější forma logicky platného argumentu. Jako příklad enthýmématického *modus ponens* uvedeme jeden z bonmotů Winstona Churchilla:

Buď optimistou. Není příliš užitečné jím nebýt.⁵⁰

Uvedeme-li tento argument ve tvaru nejprve premisy následované závěrem, dostaneme:

Jestliže není příliš užitečné nebýt optimistou, pak buď optimistou.

Není příliš užitečné nebýt optimistou.

Proto buď optimistou.

⁴⁸ ARISTOTELÉS. *Rétorika*, 1999, 1357 a, 23–26 v obráceném pořadí, s. 35.

⁴⁹ ARISTOTELÉS. *Rétorika*, 1999, 1397a, 10–14, s. 165.

⁵⁰ WESTON, Anthony. *A Rulebook for Arguments*, 1992, s. 2.

V dvacáté čtvrté kapitole 2. knihy *Rétoriky* Aristotelés věnuje pozornost zdánlivým obecným hlediskům, tedy v podstatě tomu, čemu my zde říkáme chybné argumenty a klamy a co obsahuje náš abecedně řazený seznam na str. 164–77.

Praxe nás přesvědčuje, že leccos explicitně nevyslovit je žádoucí a legitimní a již Aristotelés naznačil praktické přednosti i slabiny takových rétorických argumentů – enthýmémat. Pokud se ovšem chceme ubezpečit, že v argumentu není chyba, je třeba celý argument ‘dekonstruovat’, tj. formulovat (alespoň pro tento účel) jeho premisy explicitně. Chceme-li poznat, o jaké předpoklady se náš argument opírá, pak je nutné **vyjádřit explicitně to, co je v argumentu nevysloveno, zamlčeno, co se jen mlčky předpokládá.**

Etika argumentace⁵¹

Chyby dělají z dobrých argumentů špatné. Chybovat je lidské, ale dělat úmyslně něco, o čem víme, že je špatné, je nepoctivé. To platí obecně a platí to i pro argumentaci. Rozpoznáme-li, kde je v argumentu chyba, v čem jsme se dopustili něčeho nesprávného, pak bychom se měli opravit, uznat chybu, nezlobit se na odpůrce, díky jehož ostražitosti byla chyba odhalena. To je ovšem ideál, ke kterému je zapotřebí velké dávky sebeovládání, morální odvahy a na druhé straně taktu a dobré vůle, protože, jak říká Arthur Schopenhauer, „o nic člověk nepečuje tak jako o uspokojení své ješitnosti a žádná rána nebolí tak jako ta, jež je zasazena marnivostí“.⁵² Připomeňme znovu, že hranice mezi dobrými a špatnými argumenty není zcela ostře vytyčena. Dobře argumentovat je umění, které není každému dáno. Jako v jiných případech týkajících se morálky můžeme se dostat i zde do situace, z níž ne každý vyjde bezúhonný. Ve většině situací se ale při troše dobré vůle může osvědčit každý.

Které chyby v argumentaci jsou zvláště zavrženíhodné? Jsou to vesměs ty, které souvisejí se lží, jež se může v argumentech objevit v nejrůznější podobě. Je nepoctivé:

1. úmyslně používat argumenty s nepravdivou premisou s nadějí, že si toho protivník nevšimne (podstrčit úmyslně nepravdu místo pravdy – co je to jiného než lhaní?),
2. předstírat, že závěr plyne z premis, ačkoli víme, že neplyne (předstírat znamená dělat něco úmyslně, v tomto případě říkat nepravdu. Ale to je totéž, co lhát),
3. překroutit protivníkovu tvrzení (podsunout mu nepravdu čili lhát), tak jak se to hodí nám – nejlépe tak, abychom je dokázali snadno vyvrátit,
4. říkat nepravdu (lhát) že to, co jsme říkali, jsme už tehdy mínili jinak, nežli se protivník domnívá,
5. něco důležitého zamlčet. Například, ačkoli víme, že se porady spolu s kolegou X zúčastnil i kolega Y, a víme, že by to bylo pro kolegu Z důležité, na

⁵¹ Stat' o etice argumentace je inspirována zásadami, které uvádí JAURIS, Miroslav, ZASTÁVKA, Zdeněk. *Neformální logika*, 1992, s. 59–60.

⁵² SCHOPENHAUER, Arthur. *Eristická dialektika*. 1994, s. 67.

jeho otázku, např. „Byl na poradě kolega X?“, sice odpovědět ano, ale nezmínit se o kolegovi Y. Nebyli jsme přece přímo tázáni! (Srovnejte s chybným argumentem *potlačená evidence*),

6. nenechat protivníka, aby se vyjádřil. Umlčet jej tím, že jej nepustíme ke slovu,
7. slíbit, co nehodláme splnit. Tvrdit, že něco uděláme, aniž bychom měli skutečně v úmyslu to udělat (viz některé předvolební sliby politiků). ‘Lež do budoucna’, takto nazývá falešné sliby, jež nehodláme plnit, Jean Jacques Rousseau ve spise *Emil*:

Jsou dva druhy lži; lež, která se týče minulosti, a lež, která se týče **budoucnosti**. Lež první povstane, zapíráme-li, že jsme neučinili, co jsme učinili, anebo tvrdíme-li, že jsme učinili, čeho jsme neučinili; vůbec mluvíme-li vědomě proti pravdě věčné. Lež druhého druhu povstane, slibujeme-li, co dodržeti nemyslíme, vůbec ukazujeme-li úmysl jiný, než máme.⁵³

Dále jsou nepoctivé:

8. všechny způsoby nátlaku, zastrašování, osočování, snižování prestiže a ponižování, vydírání, sliby spojenectví kvůli podpoře svých tvrzení atd. S mnohými z těchto chyb měli lidé zkušenosti po staletí, jak o tom svědčí i jejich latinské názvy: *ad baculum, ad hominem, ad personam, ad populum, ad verecundiam, ad ignorantiam, ad misericordiam* atd.

A konečně je přinejmenším nezdvořilé schválně rozbít diskusi tím, že

9. odmítneme diskusi z dogmatické pozice, např. „pravdu mám já a vy do toho nemáte co mluvit“ nebo „tak to je a nikdo na tom nic nezmění“, „to je věc naprosto jistá, nebudu se s vámi o tom dál bavit“, „tak vidíte, říkal jsem vám, že mám pravdu“, „tak vy byste mne chtěli poučovat“, „tak vida, už jste na ústupu, konečně jste se dovtipili, že nemůžete mít pravdu“. Postoje podobné 11. a 12. figuře Karla Čapka zvané *jubilare a impossibile*. Dogmatik odchází z místa diskuse vždy s gestem vítěze. Vždy je to ten druhý, kdo ‘byl usvědčen’ a ‘je poražen’ a nelze mu přiznat, že by taky mohl mít v něčem pravdu.⁵⁴
10. odmítneme diskusi z důsledné relativistické pozice, např. „každý ostatně má svou pravdu“, „konečně co je to vlastně pravda“, „stejně o tom nikdo nemůže nic vědět“.
11. odmítneme diskusi žádáním nemožného výkonu. Např. „definujte mi, ale naprosto přesně, co je to demokracie, spravedlnost, štěstí, esence, ...“ Zvláště diskuse filosofického charakteru lze takto zcela znemožnit. To ukazuje humorná příhoda z pera nositele Nobelovy ceny za fyziku Richarda Feynmana. Za studií v Princetonu se Feynman zúčastnil jedné hodiny semináře o Whiteheadově knize *Proces a realita*. V této knize

Whitehead soustavně používal slovo ‘esenciální objekt’ v nějakém specifickém slova smyslu, který zřejmě předtím definoval, ale jemuž jsem nerozuměl.

Chvíli se dohadovali, co ‘esenciální objekt’ znamená, načež profesor, který seminář vedl, řekl cosi, co mělo vnést do celé věci jasno, a namaloval na tabuli něco, co vypadalo jako

⁵³ ROUSSEAU, Jean, Jacques. *Emil*, 1907, s. 131.

⁵⁴ ČAPEK, Karel: *Dvanáctero figur zápasu perem*, 1948, s. 57.

blesk. „Pane Feynmane,“ obrátil se na mě, „je podle vašeho názoru elektron ‘esenciální objekt’?“

Zamýšlel jsem zjistit, zda považují teoretické konstrukce za esenciální objekty. Elektron je *teoretická konstrukce*, kterou používáme; je tak užitečná při našem chápání přírody, že bychom téměř mohli říci, že elektron je reálný. Chtěl jsem objasnit myšlenku teorie pomocí analogie. V případě cihly by moje druhá otázka zněla: „A co *vnitřek* cihly?“ – načež bych zdůraznil, že nikdo ještě neviděl vnitřek cihly. Pokaždé, když cihlu rozlomíte, vidíte jenom povrch. Že má cihla vnitřek, je jednoduchá teorie, která nám pomáhá lépe věcem porozumět. S teorií elektronů je to podobné. Takže jsem začal tím, že jsem se zeptal: „Je cihla esenciální objekt?“

Načež přicházely odpovědi. Jeden student vstal a prohlásil: „Jedna individuální a určitá cihla – to je *přesně* to, co Whitehead nazývá esenciálním objektem!“

Druhý student odpovídá: „Ne, jedna konkrétní cihla není esenciální objekt; obecné vlastnosti, které jsou společné všem cihlám – jejich ‘cihlovatost’ – ty jsou esenciálním objektem.“

Další vyskočil a řekl: „Nejde o skutečné cihly. Esenciální objekt odpovídá obrazu v mysli, který vznikne, když o cihlách přemýšlíme.“

Načež vyskočil další a pak ještě další – řeknu vám, že jsem v životě neslyšel tolik různých a duchaplných způsobů, jak nahlížet na cihlu. A přesně tak, jak to ve všech historkách o filosofoch má být, seminář skončil naprostým zmatkem. V žádné ze svých předchozích diskusí se nenamáhal položit si otázku, zda takový jednoduchý předmět jako cihla – natož elektron – je ‘esenciální objekt’.⁵⁵

12. znemožníme diskusi tím, že uvězníme protivníka v paradoxu.⁵⁶ Situaci lze navodit například tak, že protivníka obviníme, že něco zamýšlí, že si něco myslí, nebo že naopak něco před námi tají. Protože člověk může dokázat, co si myslí, jen tak, že to řekne, vzniká neřešitelná situace. Dotyčný nemůže říct, že si něco myslí, když si to fakticky nemyslí, protože to by lhal. Prohlašuje-li ale, že si to nemyslí, pak ten, kdo jej podezřívá, mu nevěří, protože to potvrzuje jeho obvinění. Z paradoxu unikneme tak, že přejdeme k metakomunikaci, tj. na jeho příčinu upozorníme: „Jak chceš, abych ti dokázal, že si to nemyslím, když mi stejně nevěříš? Jsme v neřešitelné situaci, pokud si nenecháš vysvětlit, co je to pragmatický paradox.“ Ale diskuse tím zpravidla stejně končí.

Předveď mi, jak argumentuješ, a já ti řeknu, jaký jsi!

⁵⁵ FEYNMAN, Richard. *To snad nemyslíte vážně!* 1989, s. 48–49. V knize *Proces a realita* pojednává Whitehead o zanikání jako o protikladném pojmu k Aristotelovu pojmu vznikání. Pojem esence používá v aristotelovském smyslu a žádná jednoduchá explicitní definice samozřejmě v knize být nemůže.

⁵⁶ Jsou různé druhy paradoxů. Při komunikaci a argumentaci se mohou uplatnit tzv. pragmatické paradoxy, které se dělí na paradoxní pobídky k jednání a paradoxní předpovědi. Paradoxní pobídky k jednání jsou takové pobídky k jednání, které zablokují jednání člověka, který tuto pobídku dostane. Pragmatická formulace Russellova paradoxu holiče formulovaná H. Reichenbachem spočívá v tom, že holič z Russellova paradoxu dostane následující rozkaz, který následně zablokuje jeho jednání: „Ohol všechny vojáky v jednotce, kteří se neholí sami a neholí nikoho jiného.“ Má se sám oholit, nebo nemá, když v obou případech poruší rozkaz velitele? Paradoxní pobídky k jednání se vyskytují často a mohou být spolupříčinou duševních chorob typu schizofrenie. Podle WATZSLAWICK, P., BAVELASOVÁ, J. B., JACKSON, D. D. *Pragmatika lidské komunikace*, 1999, zejména s. 161–167.

ABECEDNÍ SEZNAM CHYBNÝCH ARGUMENTŮ A KLAMŮ

ad baculum (argumentum baculinum): důkaz holí. Nejde o klasický argument složený z premis a závěru, místo přesvědčování argumentem se přesvědčuje násilím. To může zůstat u slov (psychické), a jde pak o vyhrožování, ale může přejít i k činům (fyzické). Bití místo přesvědčování, což je ovšem přesvědčování nejprimitivnější. V pohádkovém vyprávění Jiřího Trnky *Zahrada* vyhrožuje klukům v kouzelné zahradě zlý kocour:

„Teď uvidíte, jaký jsem zlomyslný kocour, teď vás budu lovit já,“ sípal, „a nejdříve vás postříkám,“ a oštěpal se tak notně, že kluky celé postříkal.

Ti křičeli: „Nechte nás, my vám nic neděláme,“ a chytili se za ruce a couvali před kocourem.

„Ale já vám teď něco udělám, koukejte ty drápy, těmi vás podrápu,“ a vystrčil špinavé drápy. „Dostanete otravu krve,“ křičel, „už týden jsem si nemyl drápy, che che che,“ chechtal se kocour a pomalu se blížil ke klukům, kteří couvali ke zdi.

„Heleďte ty zuby, roztrhnu vám kalhoty a kabáty a dostanete výprask,“ vycenil ošklivé zuby, jeden mu scházel, ale stejně vypadal hrozně.

„Už týden jsem si nemyl zuby a teď vám roztrhnu kalhoty a taky čepici vám rozkoušu,“ vyhrožoval kocour, „a kalhoty taky dostanou otravu krve a budete je muset zahodit,“ strašil dále kocour a pořád se blížil.⁵⁷

„Zvláštním případem drsného napadení protivníka je **nehorázná lež**. ... Pokud má protivník příliš velkou úctu k druhému, má pocit, že se nehoráznou lží má zabývat [sic!], že na ni má hledat odpověď, vyvracet ji. Ztrácí čas tím, že je psychicky rozkolísán. A z toho nehorázný lhář těží. – Jaký je protitrik? Uvědomit si, že tento trik byl použit. Pokud konfliktní rozhovor dvou lidí poslouchají jiní, například u soudu, upozornit na to ostatní poslouchající a v krajním případě, jako u nutné fyzické obrany, odpovědět na nehoráznou lež také nehoráznou lží:

Ano, šéfe, rozumím tvému obvinění, že jsem ukradl firemní počítač. To už nemáš žádné argumenty, že mne musíš takhle falešně obviňovat? A co těch pět milionů, které jsi sám zpronevěřil?⁵⁸

To je obrana typu *tu quoque*. Obranu typu *ad populum* uvádí Zbigniew Pietrasinski:

Před válkou probíhala předvolební kampaň. Kandidát na poslance kritizoval program konkurenční politické strany a dav chudých lidí mu zcela zřejmě projevoval sympatie. Za chvíli se ujal slova jeho politický odpůrce; prohlásil, že jeho předřečník si nezaslouží důvěry, protože ze sebe dělá přítele lidu, a zatím má dva velké domy. Posluchači byli velmi zklamáni. Ve skutečnosti první kandidát žádné domy neměl. Protože však znal citové reakce svého posluchačstva, nesnažil se vylhanou výtku vyvracet, neboť by byl zcela určitě vypískán. Řekl tedy: „Mám skutečně dva domy. V jednom jsem zřídil útulek pro staré lidi a v druhém sirotčinec.“⁵⁹

ad hominem (individuální apel): slovně útočit na *osobu*. Jedná se o znehodnocení zdroje informací, tj. svědectví osoby, expertních posudků apod. osobními útoky. Argumentace, která se s ohledem na konkrétní osobu, resp. určitý typ

⁵⁷ TRNKA, Jiří. *Zahrada*, 1962, s. 20–21.

⁵⁸ GRUBER, David. *Řečnické triky*. 1998, s. 72–73.

⁵⁹ PIETRASIŃSKI, Zbigniew. *Psychologie správného myšlení*, 1965, s. 217.

posluchačstva volí tak, aby vzbudila souhlas, příp. nesouhlas bez ohledu na záležitost, o kterou jde. Opak argumentu *ad rem* (k věci). Různé varianty popisuje Karel Čapek jako figury 1–5. Např. figuru 1 *despicere* popisuje takto:

... je nutno dát najevo, že odpůrce je omezenec, blbeček, skribent, tlachal, nula, dutá nádobka, epigon, taškář, nevzdělanec, onuce, plevel, zmetek a vůbec subjekt nehodný, aby se s ním mluvilo. Tento apriorní předpoklad dává potom polemizujícímu onen sytý, poučný a sebestijný polemický tón, jenž nevyhnutelně patří k věci. Polemizovat s někým, soudit někoho, nesouhlasit s někým a zachovat přitom jistý respekt, to nepatří k národním obyčejům.⁶⁰

A. Schopenhauer by Čapkovu figuru *despicere* označil spíše za *ad personam*. Za *ad hominem* pokládá takový útok na člověka, který věc, o níž se jedná, obrací proti argumentujícímu. Viz též *argumentum ex concessis*. Zvláštním druhem v rámci *ad hominem* je argumentace chybným obviňováním, která má latinský název *tu quoque* (ty také).

Pozor! Jestliže útočník neprokáže, že důkazy toho, na koho útočí, nejsou dobré, tj. např. by musel ukázat, že není zcela informován nebo že nebyl zcela nestranný nebo že s ním nesouhlasí na slovo vzatí odborníci nebo že důkaz obsahuje chybu v logice atd., 'pak diskvalifikují osobní útoky posléze pouze *útočníka!*'⁶¹

Zvláštní kapitolou použití *ad hominem* je vmlouvání se do přízně a lichocení.⁶²

ad ignorantiam (k neznalosti): nedoložené nařčení nebo obvinění, které zneužívá toho, že odpůrce nemá po ruce dost informací, nebo se dokonce bojí, takže nemůže uvést věci na pravou míru. Tvrzení se považuje za věrohodné jen proto, že nebyl ukázán jeho opak. Kalkuluje se s nedostatečnou informovaností posluchačů nebo čtenářů, s naprostou neznalostí problematiky a neschopností zaujmout adekvátní obranu. Ztratil se počítač? Neoblíbeného zaměstnance je snadné obvinít a podezřívát (použít třeba i *nehoráznou lež*). V Orwellově románu *Farma zvířat* se děj na mnoha místech posouvá díky argumentaci *ad ignorantiam*:

Zvířata se vzbouří a farmu ovládnou pro sebe. Hned se ale najdou samozvaná prasata, která se cítí povolána vládnout a ostatní zvířata nutí k práci, poslušnosti a k prokazování úcty jejich osobám. Vedoucí prase Napoleon zneužije nevědomosti zvířat pracujících na stavbě větrného mlýna, který těsně před dostavbou svalila vichřice, aby 'odhalil třídního nepřítele', svého rivala Kuliše: „Soudruzi,“ řekl potichu, „víte, kdo za tohle všechno může?? Víte, kdo v noci přišel a strhl větrný mlýn? KULIŠ!“ zařval náhle hlasem tura. „Jen tak ze zlomyslnosti, aby rozvrátil naše plány a pomstil se za své potupné vyhnání. Pod pláštíkem noci se ten zrádce připlížil a zničil nám téměř celoroční práci. Soudruzi, tady na místě teď vynáším nad Kulišem trest smrti.“ ... „Soudruzi!“ křičel a nervózně poskakoval, „vyšla najevo hrozná věc. Kuliš se zaprodal Frederickovi ze Stračina, který se na nás chystá zaútočit a naši firmu zabrat! Kuliš ho při tom má vést! Ale ještě něco horšího: myslili jsme si, že Kulišova zrada byla způsobena jeho ješitností a ambicemi. To jsme se ale, soudruzi, mylili. Víte, co byl skutečný důvod? Kuliš totiž byl Jonesovým spojencem úplně od začátku! Dokazují to dokumenty, které zde zanechal a které jsme tu nedávno objevili. Mně samotnému to vysvětluje mnohé, soudruzi. Copak jsme na vlastní oči nebyli svědky toho, jak se nás – našťáště neúspěšně – pokoušel porazit a zničit

⁶⁰ ČAPEK, Karel. *Dvanáctero figur ...* 1948, s. 53.

⁶¹ WESTON, Anthony. *A Rulebook for Arguments*, 1992, s. 35–36.

⁶² Zábavné příklady lze nalézt v SELUCKÝ, Oldřich. *Logika pro střední školy*, 1995, s. 105–108.

při bitvě u kravína?“ Zvířata byla ohromena. ... Všichni přece měli na paměti – vlastně si mysleli, že mají na paměti – Kuliše při bitvě u kravína – jak je na čele útoku, jak je všechny povzbuzuje, jak se nezastavuje ani v momentu, kdy byl zasažen broky z Jonesovy pušky. Nedokázali si nejprve dát dohromady, jak mohl být na straně pana Jonese. I Boxer, který se jen zřídka tázal, byl zmaten. Ulehl, zavřel oči a usilovně si snažil uspořádat myšlenky. „Já tomu nevěřím,“ řekl, „Kuliš bojoval při bitvě u kravína statečně. Viděl jsem to na vlastní oči. ... Byl zraněn, všichni jsme přece viděli, jak byl zalit krví.“ – „To bylo jen součástí smlouvy!“ křičel Pištík. „Jonesův výstřel ho jenom škrábnul. Mohl bych vám to ukázat napsané jeho vlastní rukou, kdybyste uměli číst.“⁶³

Argumentace *ad ignorantiam* je v Orwellově podání zesílena argumentací z falešné autority (*ad verecundiam*), kombinovanou s *nehoráznou lží*.

Jako další příklad může posloužit argument o příčině, viz s. 146, který tvrdí, že příčinou kruhů v obilí jsou paranormální jevy. Důvod, proč na této příčině ufo-
logové trvají, je jediný: nikdo dostatečně důrazně neargumentuje ve prospěch jiného, přirozenějšího vysvětlení.

ad misericordiam (k útrpnosti): útok na city, vyžadování soucitu. Dovolávání se soucitu a sympatií jako důvodu pro nestandardní ohledy s cílem vyhnout se nepříjemnostem.

Já vím, že ta esej není dost dobrá, ale měl jsem spoustu jiných povinností a taky jsem musel jít na brigádu něco si přivydělat. Ale jestli mi nedáte zápočet hned, stejně nebudu mít čas to udělat lépe. Budu mít zbytečné problémy a o to vám přece nejde. (Častá reakce studentů na esej vrácenou k přepracování.) Obrana: upozornit přímo, že argument *ad misericordiam*, který byl právě použit, není v tomto případě na místě.

K nejčastějším typům argumentů *ad misericordiam* patří ty začínající slovy „Jestli mne máš rád, pak uděláš ...“, jimiž je vynucována pozornost, náklonnost a láska:

Babička přivítá svoji vnučku a zve ji ke stolu plného jídla: „Jestli mne máš opravdu ráda, tak to všechno sniž.“⁶⁴

ad personam (k osobě): něco mezi *ad hominem* a *ad baculum*. Arthur Schopenhauer⁶⁵ takto nazval svůj poslední úskok. Když všechny rozumné argumenty selžou a odpůrci vášnivě lpějí na svých stanoviscích, může se slovní souboj zvrhnout ve skutečný souboj.

ad populum (k davu): dožadování se přízně davu. Též apel na osobu, aby ‘nešla proti proudu’, aby se davu přizpůsobila. Např.: ‘každý to dělá’, ‘každý se toho zúčastní’, ‘všichni jsou takoví’ nebo ‘to je už dávno odbyto’, ‘už dávno překonané stanovisko’, ‘každé dítě ví’... „Hájit dávno odbyté věci je dosti nesympatický úkol,“ poznamenává na okraj 10. figury zvané *quousque* (až potud) Karel Čapek.⁶⁶ *Ad populum* je vlastně argument z *falešné autority*: nenabízí se žádné důvody, které by mohly ukázat, že ‘každý’ je informovaná, nestranná a zaručená autorita. Často se také poukazuje na anonymní atmosféru, na důležitost konformity apod.:

Nemůžeš po mně chtít, abych dělal něco jiného než ostatní. Nemohu se v té záležitosti angažovat, protože na naší škole nepanuje v tomto směru příznivá atmosféra. Riskoval bych, že

⁶³ ORWELL, George. *Farma zvířat*, 1991, s. 38, 40–41.

⁶⁴ JAURIS Miroslav, ZASTÁVKA, Zdeněk. *Základy neformální logiky*. 1992, s. 33

⁶⁵ SCHOPENHAUER, Arthur, *Eristická dialektika*, 1994, s. 65–69.

⁶⁶ ČAPEK, Karel. *Dvanáctero figur ...* 1948, s. 56.

budu nepohodlný a ztratím zaměstnání. Nemohu se tě zastat, i když vím, že by to bylo správné. Víš, že se tu vyžaduje především loajalita k vedení.

ad verecundiam: buď vyzdvihování zdánlivé autority, nebo zpochybňování autority skutečné. Lat. *verecundia* znamená ostýchavost, mravní cit, nesmělost, skromnost, mravnost. Jde tedy o argumentaci, která zneužívá nesmělosti a důvěry posluchačů a odpůrců, jejich ostýchavosti vyslovit pochybnosti o tom, co se bezostyšně vydává za důvěryhodný zdroj informací, a není jím. Naopak zase útoky na skutečnou autoritu, když má útočník pocit, že si to může dovolit, protože odpůrce je natolik mravný, že se dá předpokládat, že nepoužije žádný způsob obrany hrubšího zrna. Různé způsoby, jak tyto praktiky uplatňovat, popisuje Karel Čapek v 1. figuře *despicere*, ve 3. figuře *Caput Canis*, ve 4. figuře *non habet*, v 9. figuře *testimonia* a v 10. figuře *quousque* spisu *Dvanáctero figur zápasu perem* čili Příručka písemné polemiky. Nejblíže prvému pojetí *ad verecundiam* je z Čapkových figur *testimonia*:

... lze se s výhodou dovolávat jakékoli autority, třeba 'již Pantagruel pravil' nebo 'jak dokázal Treitschke'. Při jisté sčtetlosti lze na každé mínění nalézt nějaký citát, který je jedním rázem zdrtí.⁶⁷

Nejblíže druhému pojetí *ad verecundiam* je z Čapkových figur *non habet*.

Jste-li třeba učený myslitel, lze vás porazit podle třetí figury prohlášením, že jste hlubokomyslník, didaktický žvanil, pouhý teoretik nebo cosi podobného. Ale také vás lze zničit figurou *non habet*; je možno říci, že se vám nedostává lehkého vtípu, smyslové bezprostřednosti a intuitivní fantazie. Kdybyste však náhodou byl bezprostřední a intuitivní, je možno vás usadit objevem, že se vám nedostává pevných zásad, hlubokého přesvědčení a vůbec etické zodpovědnosti. ... To, co jste nebo co v sobě máte, je vedlejší; je nutno objevit, co vám není shůry dáno a ve jménu toho vás uvrhnout ve tmu a nicotu.⁶⁸

Různé způsoby snižování autority lze rovněž chápat jako jeden z druhů argumentu *ad hominem*, *ad personam*, *ad ignorantiam* nebo *ad baculum*.

amfibolie (fallacia ambiguitatis): věta jako celek je víceznačná a může být různě pochopena. Např.:

Na dotaz maminky, jestli je ve škole v přírodě dodržována hygiena, paní učitelka odpoví: „Tady se přece řádně myje každý večer.“ Načež se maminka podiví: „Náš Jirka?“

Problémy s *amfibolií* vznikají díky různému nazírání na situaci: já o voze, ty o koze.

argumentum ex concessis: v tom, co tvrdí odpůrce, hledáme, zda to snad není v rozporu s tím, co tvrdil dříve, nebo s tím, jak se sám chová, nebo s tím, co uznává společnost, k níž se hlásí. Např.:

... je-li ekolog a je proti dostavbě jaderné elektrárny, zeptáme se, jestli mu není líto zničených severních Čech, kde by se těžba uhlí mohla omezit, kdyby se elektřina vyráběla v jaderné elektrárně, a ne v severočeských uhelných elektrárnách.

Následující Schopenhauerův příklad klade do kontrastu obhajované tvrzení a vlastní chování odpůrce:

⁶⁷ Tamtéž, s. 53, 54, 56.

⁶⁸ Tamtéž, s. 54–55.

Hájí-li např. sebevraždu, ihned vykřikneme: „Proč se neoběsíš?“ Nebo tvrdí-li např., že Berlín je nepříjemné místo pro pobyt, okamžitě se ozve: „Proč tedy neodjedeš prvním rychlíkem?“⁶⁹

Zvláštní případ argumentu *ad hominem*.

argumentum e(x) silentio: důkaz z mlčení. Ne vždy bezpečný závěr spočívající v tom, že nevyslovení odmítavého soudu se chápe jako tichý souhlasný soud. Srov. „Kdo mlčí, ten souhlasí.“ Tato argumentace se dostala do kanonického práva díky autoritě papeže Bonifáce VIII. (zemř. 1303), který měl v oblibě rčení *Qui tacet, consentiri videtur* (Kdo mlčí, zdá se, že souhlasí). V poněkud širší podobě bylo i zásadou římského práva *Qui tacuit, cuo loqui debuit et potuit, consentiri videtur* (Kdo mlčel, když směl a mohl mluvit, zřejmě souhlasí).⁷⁰ Podobný argumentu *ad ignorantiam*.

diversio: „začneme najednou s něčím docela jiným, jako by to patřilo k věci a bylo to argumentem proti odpůrci.“⁷¹ Jeden ze způsobů zavedení na *falešnou stopu*, podobný taktice *mutatio controversiae*.

ekvivokace (lat. fallacia aequivocationis): užití jednoho slova ve více než jednom významu. Viz též *úskočná slova*.

fallacia consequentis: logická chyba vůči úsudkovému schématu *modus ponens* (*popření antecedentu*) nebo *modus tollens* (*popření konsekventu*).

fallacia non causae ut causae (za důvod se uzná, co důvodem není): uvádí A. Schopenhauer jako úskoky pod čísly 14 a 20. Úskok dvacátý:

... jestliže jsme se odpůrce dotázali na naše návštěi a on je připustil, nesmíme se ještě tázat na závěr z nich plynoucí, nýbrž jej hned musíme sami vyvodit; i tehdy, chybí-li v návštěech to či ono, bereme je přece, jako by byly připustěny, a odvodíme závěr.⁷²

Podobná chyba je *falešná příčina* nebo *nerelevantní důvod pro závěr*. Zvláštní případ *manipulace s premisami*.

falešná příčina: příčina, o níž si myslíme, že vyvolává určitý následek, ale pravou příčinou přitom není.

Zvyšuje pití kávy riziko infarktu?

... Nedávno otištěná analýza celkem 156 prací (Drugs 49, 37–50, 1995/1) dokládá, že nadměrné pití kávy představuje menší zlo, než se všeobecně předpokládalo. [Není spíše rizikovým faktorem deprese, která vede k vyšší konzumaci kávy?] ... Výsledky studie hovoří jasně: muži, u nichž se projevila deprese, pili více černé kávy než ti, u nichž se neprojevila. Skupiny se však nelišily ve výchozích hodnotách krevního tlaku, sériového cholesterolu, v kouření tabáku, v tělesné aktivitě, obezitě ani v rodinné anamnéze diabetu či ischemické choroby srdeční. Přitom riziko ischemické choroby srdeční je u depresivních jedinců téměř dvojnásobné! ... Nabízí se tedy otázka, zda je to samotné pití kávy, či pití kávy jako (neúspěšná) autoregulační snaha řešit depresi, která se jeví jako rizikový faktor pro kardiovaskulární onemocnění.⁷³

⁶⁹ SCHOPENHAUER, Arthur, *Eristická dialektika*, 1994, s. 42.

⁷⁰ KUŤÁKOVÁ, E. a spol. *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*, s. 58 a 440.

⁷¹ SCHOPENHAUER, Arthur, *Eristická dialektika*, 1994, s. 50.

⁷² SCHOPENHAUER, Arthur, *Eristická dialektika*, 1994, s. 44.

⁷³ HONZÁK, Radkin: Zvyšuje pití kávy riziko infarktu? *Vesmír*, 1998, Vol. 77, No. 12, s. 674–675.

V uvedeném příkladu se argumentuje ve prospěch domněnky, že pití kávy je falešná příčina vzniku infarktu, protože obojí, jak riziko infarktu, tak pití kávy, způsobuje společná příčina a tou je deprese. Jevy mají téměř vždy více příčin a tyto příčiny jsou navíc navzájem často složitým způsobem propojeny.

falešná stopa (angl. red herring): odvést pozornost od tématu. Například uvést nerelevantní nebo sekundární důvod a tím odvést pozornost od důvodu hlavního. *Falešnou stopou* bývá silné přesvědčení, utkvělá představa nebo něco, co nás právě silně zaujalo:

Řešíme-li například se synem problém, zda půjde studovat na vysokou školu, je falešnou stopou nutit jej studovat obor, který se líbí nám. Také v diskusi o bezpečnosti různých typů automobilů je otázka, zda auta byla vyrobena doma, nebo pocházejí z dovozu, falešnou stopou.

Karel Čapek tento manévr uvádí jako figuru 8, nazývá ji *ulyxes* a říká, že slouží hlavně k unavování odpůrce.⁷⁴

Falešná stopa se dá použít jako obrana, jsme-li nevhodně tázáni: „Kolik peněz vyděláváte?“ „Nosíte paruku?“ apod. nebo jako odpověď na *presumptivní* nebo *komplexní otázku*.

falešné dilema: omezíme uvažované možnosti pouze na dvě, ostatní nebereme v úvahu. Nabídnuté možnosti spolu kontrastují, ale nejsou logicky opačné (kontradiktorické). Osoba, která je před dilema postavena, je obvykle v nepříjemné situaci proto, že ani jedna z nabízených možností pro ni není přijatelná:

Buď budete číst *Lidové noviny*, nebo nebudete dostatečně informován o politice.

V logicky platných argumentech, jako je *dilema* nebo *vypuštění z disjunkce*, je nepravdivá některá z premis. Obranou je buď 'jít mezi rohy' (angl. going between the horns), odmítneme-li premisu, jež má obecný tvar 'buď p, nebo q', nebo 'chytit za rohy' (grasping the horns), když odmítneme některou jinou. Například se objevuje toto dilema:

Občané v našem městě jsou buď dobří, nebo špatní.

Jsou-li dobří, není potřeba mít zákony, které by snižovaly zločinnost.

Jsou-li špatní, zákony na snižování zločinnosti nebudou mít úspěch.

Proto jsou zákony na snižování zločinnosti nepotřebné nebo neúspěšné.

Když dilematickou premisu „Občané v našem městě jsou buď dobří, nebo špatní“ nahradíme premisou „Každý občan v našem městě je v něčem dobrý a v něčem špatný“, podařilo se nám 'jít mezi rohy'. Nahradíme-li premisu „Jsou-li špatní, zákony na snižování zločinnosti nebudou mít úspěch“ premisou „Jsou-li špatní, mohly by je zadržet velké pokuty“, pak jsme zvolili obranu 'chytit za rohy'.⁷⁵

Falešné dilema je případem obecnější chyby: *přehlížení alternativních možností vysvětlení*.

chytat za slovo (angl. quibbling): vidět chybu ve všem, co druhý řekne. Například také chybně vinit jiné z chybné argumentace.⁷⁶

⁷⁴ ČAPEK, Karel. *Dvanáctero figur ...* 1948, s. 56.

⁷⁵ KAHANE, Howard, CAVENDER, Nancy. *Logic and Contemporary Rhetoric*, 1998, s. 52.

⁷⁶ Tamtéž, s. 95–96.

ignoratio (také mutatio) elenchi (neznalost toho, co může být vyvráceno): v průběhu argumentace se opustí původní teze a zamění se za jinou – někdy se to stane, aniž jsme si toho vědomi. Chyba podobná chybě se zmanipulovanou tezí a chybě záležitíci v zavedení na *falešnou stopu*. Často se tento manévr opírá o použití *úskočného slova*.

‘jedna paní, která’: místo reprezentativní řady příkladů se rozhodneme na základě pouze jediného příkladu, který nám utkví v paměti nebo na nás udělá příznivý dojem. Nedodržuje se pravidlo, že u argumentů podle příkladu jeden příklad **nestačí**. Vybrat nový počítač, nové auto nebo prázdninový pobyt je namáhavé, **protože nabídka je velká a různorodá**. Často rozhodne o naší volbě náhodně **vy-slechnutý rozhovor v tramvaji, příhoda, která se stala v sousedství, nebo osobní zkušenost sestřenice z druhého kolena**.

Před týdnem jsem koupila drahou pračku typu Whirpool, ale hned při druhém praní se **spálil motor**. **Závěr: nekupujte si tento typ pračky**. – Nebereme ohled na statistická data o poruchovosti různých typů praček, z nichž vyplývá, že pračky typu Whirpool jsou jedny z nej-spolehlivějších, ale dáme na jednu náhodnou zkušenost, která se právě udála v našem okolí.

Jde o zvláštní případ chyby *unáhlené zobecnění*.

karikování teze: totéž co *strašák*.

kluzký svah (angl. slippery slope): řetěz navazujících argumentů, z nichž každý je platný jen s jistou pravděpodobností. Každý dílčí argument pootočí tvrzení směrem, kam chceme dojít. Dá se tak dokázat věc i její opak:

Když se nebudou děti ve škole přezouvat, nanesou plno nečistoty do učeben. Ve vyučování budou dýchat prach z podlahy, a protože jsou mnozí z nich alergici, budou více nemocní. Když bude víc dětí nemocných, bude větší absence a učitelé budou muset probírat látku delší dobu, než mají v osnovách. Tak se stane, že předepsanou učební látku neproberou celou. Kvalita výuky na naší škole se zhorší.

Když se nebudou děti ve škole přezouvat, ubude činností, které ve škole dělají z donucení. Škola se pro ně stane více zdrojem zábavy a poučení než povinností, pobyt ve škole se stane svobodnější. Svobodná a otevřená atmosféra je jednou z podmínek, které působí pozitivně na výuku, a děti se pak ve škole více naučí. Kvalita výuky na naší škole selepší.

Myšlenka o možnosti podat důkazy dvou vzájemně protichůdných tvrzení se poprvé objevuje v antice ve spise neznámého autora *Z dvojích řečí*.⁷⁷

komplexní otázka: otázka složená ze dvou jednoduchých pomocí spojky *nebo*. Přímá odpověď na takovou otázku je vždycky pro dotazovaného nepřijemná. Např.:

Tak co, řeknete nám to, nebo si vás tady budeme muset ještě nechat?

Je to případ obecnější chyby: přehlédnutí *alternativních možností vysvětlení*.

lokálpatriotismus: chybování záměnou místně platné skutečnosti za vše-obecně platnou. Např.:

Všude na světě jsou Švejkové v armádě populární.

manipulace s premisami: skutečná, ale skrytá nebo naopak předstíraná změna výchozích předpokladů (premis). Vznikne porušením např. požadavku na pravdivost premis, na explicitní vyjádření, na jednoznačnost vyjadřování apod.

⁷⁷ Zlomky před Sokratovských myslitelů, 1944, s. 134–136.

Zahrnuje mnoho speciálních taktik, jako je: *zmanipulovaná teze, strašák, petitio principii, ignoratio (mutatio) elenchi, fallacia non causae ut causae* a další.

mnohoslibnost (angl. tokenism): přijmout to, co bylo slíbeno za hotovou věc. Například být ukonejšěn řečí politiků před volbami, přestože si nedělají žádné starosti, jak budou sliby plnit.⁷⁸

mutatio controversiae (změna předmětu sporu): verze *falešné stopy*, kterou poplazuje Arthur Schopenhauer jako úskok 18.⁷⁹ Nejen nenápadně změnit směr debaty, ale debatu přerušit, věc přeskočit, pokud hrozí, že odpůrce se svou argumentací úspěšně spěje k cíli. Podobná taktika je *diversio*.

nedostatečně podložené zobecnění: Totéž co *unáhlené zobecnění*.

nehorázná lež: viz *ad baculum*.

nekonzistence: argument se opírá o vzájemně protikladná tvrzení. V následujícím příkladu se současně zavrhuje a přijímá vysvětlení pomocí dědičnosti:

Sociolog James Q. Wilson tvrdí: „Neargumentuji ve smyslu [jako to dělají sociobiologové], že existuje nějaký ‘gen pro sympatii’. Ale musí tu přece existovat nějaká dědičná dispozice, která nám pomůže vysvětlit, proč je sympatie tak obecným jevem ...“⁸⁰

nepravdivá(é) premisa(y): z nepravdivé(vých) premis(y) lze vyvodit jakýkoli závěr. V následujících argumentech je nepravdivá premisa zamlčena (*enthyméma*):

Protože je ze dřeva, plave. (Každé dřevo neplave – např. ebenové.)

Protože je to olejomalba, je to zátiší.

nerrelevantní analogie: totéž co *povrchní analogie*.

nerrelevantní důvod pro závěr: závěr z premis(y) nevyplývá. Např.:

President Ronald Reagan byl dotazován:

Mr. Otis (New York Review of Books): Rádi bychom se vás zeptali ... co pro vás skutečně znamená Bible.

President Reagan: Nikdy jsem nepochyboval, že je božského původu. A těm, co jsou na pochybách ..., rád bych se zeptal, aby mi ukázali podobný soubor textů, který přetrval po tisíce let a je stále na celém světě jednou z nejčtenějších knih.⁸¹

Speciální případ *non sequitur*. Také *fallacia non causae ut causae*.

non sequitur (neplyne): nadhození závěru, který nevyplývá z premis. Po všechný název pro špatné argumenty, které ‘se tváří’, že jsou z logického hlediska platné, ale nejsou. Co je s daným argumentem v nepořádku, je třeba zjistit případ od případu. Poprvé tento typ chyby popsal Aristotelés.⁸²

otrávení studny: znevážení argumentu dokonce předtím, než se o něm začne mluvit.

Jsem přesvědčen, že by ti, kteří nás teď tady zdržují a nezbavili se pověry, že ...

⁷⁸ KAHANE, Howard, CAVENDER, Nancy. *Logic and Contemporary Rhetoric*, 1998, s. 56–57.

⁷⁹ SCHOPENHAUER, Arthur, *Eristická dialektika*, 1994, s. 43.

⁸⁰ KAHANE, Howard, CAVENDER, Nancy. *Logic and Contemporary Rhetoric*, 1998, s. 60.

⁸¹ Tamtéž, s. 60.

⁸² ARISTOTELÉS. *O sofistických důkazech*. Na s. 87 v pozn. pod čarou 12 se říká, že Aristotelés zřejmě nepokládá *non sequitur* za chybu, které se dopouštíme pouze proti logické platnosti, ale za druh obecnějšího paralogismu *propter non causam ut causam* (z příčiny, která není příčinou). Chyba, kdy závěr je nadhozen, ale není doložen.

Nebo:

Žádný citlivý člověk si nemyslí, že ...

Nebo:

Neměli bychom se zabývat jejich názorem, když si myslí, že ...

Je speciální verzí argumentu *ad hominem* nebo *ad verecundiam*. Místo k věci se mluví o osobě, která však v tomto případě ještě svůj argument ani nepředložila.⁸³

petitio principii: vyžadování důkazového důvodu. Podávaný důkaz vychází z dosud nedokázaného předpokladu, což lze například uskutečnit tak, že se implicitně použije závěr jako premisa. Důkaz a předpoklad jsou dvě různé věci. Co má být dokázáno, nemůže se dokázat tím, že to budeme předpokládat.

Bůh existuje, protože to tak říká Bible, což, jak vím, je pravda, vždyť ji přece napsal Bůh!

Rozvineme-li tento argument do obvyklého tvaru s premisami před závěrem, dostaneme:

V Bibli je pravda, protože ji napsal Bůh.

Bible tvrdí, že Bůh existuje.

Proto Bůh existuje.

Aby argumentující doložil, že v Bibli je pravda, tvrdí, že byla napsána Bohem. Je ale jasné, že byla-li napsána Bible Bohem, ten už musel existovat. Tím argument *předjímá* právě to, co se pokouší dokázat.⁸⁴

S odvoláním na Aristotela (*Topiky* VIII, c. 11) uvádí Arthur Schopenhauer jako úskok 6 tzv. **skrytou petitio principii**. Aby nebylo nápadné, že v závěru pouze zopakujeme premisu, použijeme v premise jiný jazykový výraz než v závěru, ale takový, aby byl zhruba synonymní. Např. *čest* a *dobré jméno*, *panenství* a *ctnost*, *živočichové s červenou krví* a *obratlovci*.⁸⁵

Za skrytou *petitio principii* lze pokládat i následující 'vysvětlení':

„Ptala jsem se lékaře, proč mám tak sucho v ústech, a on mi řekl, že je to proto, že moje slinné žlázy nevylučují dost slin.“

popření antecedentu (v implikaci): chyba v logické formě, která připomíná *modus tollens*:

Jestliže p, pak q.

Není pravda, že p.

Proto není pravda, že q.

Například:

Jestliže přišel domů, pak zatopil v kamnech.

Nepřišel domů.

Proto nezatopil v kamnech.

Obě premisy by mohly být pravdivé, a závěr přesto nepravdivý. V kamnech nemusel zatopit, i když doma byl. Argument *přehlíží alternativní vysvětlení*. Nezaměňovat s formou *modus tollens*! Též pod názvem *fallacia consequentis*.

⁸³ WESTON, Anthony. *A Rulebook for Arguments*, 1992, s. 87.

⁸⁴ WESTON, Anthony. *A Rulebook for Arguments*, 1992, s. 84.

⁸⁵ SCHOPENHAUER, Arthur, *Eristická dialektika*, 1994, s. 35.

post hoc, ergo propter hoc (potom, tedy proto): předpokládat příčinu příliš snadno na základě pouhé časové následnosti. Podobná chyba je *fallacia non causae ut causae*, když se za důvod pro uznání nějakého tvrzení přijímá něco, co jím ve skutečnosti není. Jeden z případů *unáhleného zobecnění*.

potlačená evidence: předložení jen té části evidence, která tvrzení dokládá, a současné zamlčení částí, které tvrzení odporují, např. ocitovat pouze „Musíte jít na *Plameny a slávu*“ z recenze na film, v níž je ve skutečnosti řečeno „Když musíte jít na *Plameny a slávu*, vezměte si knihu.“ Nesmějte se: stane se.⁸⁶

potvrzení konsekventu (v implikaci): chyba v logické formě, která připomíná *modus ponens*:

Jestliže p, pak q.

q.

Proto p.

Například:

Jestliže přišel domů, pak zatopil v kamnech.

Zatopil v kamnech.

Proto přišel domů.

Obě premisy by mohly být pravdivé, ale závěr přesto nepravdivý. Zatopit v kamnech mohl třeba na chalupě. Argument *přehlíží alternativní vysvětlení*. Nezaměňovat s formou *modus ponens*. Též pod názvem *fallacia consequentis*.

povrchní analogie: analogie, v níž příklad, na němž je založena, je nerelevantní pro to, co chceme dokázat.

Mýlíme se v lidské povaze z analogie, že určitý člověk je trochu podoben druhému, a proto se mu podobá ve všem. I ve vědě jsou někdy nevhodné analogie; bývala móda, že dění fyzikální předvádělo se na dění ve strojích, takže teoretické fyziky v první polovině minulého století se podobaly popisu práce v továrnách. Při analogii je nutno dbát vnitřní podobnosti ve vlastnostech, nikoli vnějšího tvaru. Srovnáváme-li dva malíře, nezáleží na tom, zda mají podobnou techniku, nýbrž zda u obou vyplývá jejich malba z téhož vnitřního zaujetí pro předmět, zda se práci věnují se stejným úsilím, se stejnou láskou. Proto znalci rozeznají, zda obraz vznikl dávno, či zda jeho technika je jen napodobena dnešním umělcem; v původním obraze vycítují tehdejší cítění doby, tehdejší světový názor, který nemůže vystihnout dnešní pouhá technika.⁸⁷

Problematická je následující dvojí analogie, která by mohla být také posuzována jako chybný argument uváděním příkladů.

Když byla provedena první transplantace srdce, byl oslavován Ch. Barnard, a ne jeho skalpel. Byl to Kain, který podle Bible zabil Abela, nikoli kámen. Proč tedy nasloucháte pseudoliberalům, kteří dávají vinu za zločinnost zbraním, a ne lidem, kteří je používají?⁸⁸

Ch. Barnard by nic nezmohl bez skalpelu a Kain bez kamene. Jistě je hlavní ten, kdo čin způsobí, ale důležitý je i nástroj, kterým je čin vykonán. Analogie je nerelevantní pro to, co chce dokázat.

Totéž co *nerelevantní* analogie. Jeden z případů *unáhleného zobecnění*.

⁸⁶ WESTON, Anthony. *A Rulebook for Arguments*, 1992, s. 87.

⁸⁷ DRATVOVÁ, Albína. *Logika a lidé*, s. 44.

⁸⁸ KAHANE, Howard, CAVENDER, Nancy. *Logic and Contemporary Rhetoric*, 1998, s. 101.

presumptivní otázka: klást otázku nebo problém takovým způsobem, aby s vámi dotázaný nemohl *ani* souhlasit, *ani* nesouhlasit, aniž by přitom netvrdil cosi, co nechce on, ale vy. Jednoduchý příklad: „Jste stále tak zahleděn do sebe, jak máte ve zvyku?“ Ať už odpovíme ano, *nebo* ne, jsme donuceni k souhlasu, že zahledění do sebe někdy býváme. Podsouvá se předpoklad (presumpce), že jsme zahledění do sebe někdy bývali. Známý příklad „Přestal jsi již bít svého otce?“ opět podsouvá předpoklad (presumpci), tentokrát, že jsme bili otce. Odpovíme-li ano, znamená to, že jsme jej bili. Odpovíme-li ne, znamená to, že jej ještě bijeme. Je třeba odpovědět celou větou: nebiji ani jsem ho nebil.

Případ obecnější chyby: *přehlédnutí alternativních možností vysvětlení.*

próton pseudos: prvotní omyl. Argumentace založena na nějakém východím, často velmi neurčitě i obecně formulovaném předpokladu, který je přijímán přesto, že je z věcných důvodů nepřijatelný nebo alespoň problematický. Aristotelés tento argument považoval za variantu *petitio principii*.⁸⁹

předpojatá slova: pod běžným významem slov je skrytý další význam, který často způsobí jejich emocionální zabarvení. Na rozdíl od neutrálních slov vyjadřují navíc sympatie a antipatie. Jemnému odstínění se prakticky nelze vyhnout, jak dokládá následující srovnání. K přestupu kněze I. O. Štampacha z římskokatolické do starokatolické církve se vyjádřili zástupci obou církví v kratinkém textu, nepřesahujícím v obou případech asi 150 slov. Obě vyjádření jsou zdvořilá a korektní, přesto už jen pouhé titulování naznačuje tón obou sdělení, který se téměř neznatelně, ale přece jen liší:

Ve stanovisku České biskupské konference byl titulován:

katolický kněz a teolog, člen Řádu kazatelů doc. ThDr. Ivan O. Štampach, doc. Štampach, doc. Štampach, Ivan O. Štampach.

Ve vyjádření Starokatolické církve byl titulován:

doc. ThDr. Ivan O. Štampach, docent Štampach, kněz, teolog, čestný člověk, kněz, bratr docent Ivan Štampach.⁹⁰

Při záměrném napadání odpůrce (*ad hominem, ad verecundiam* apod.) ustupuje do pozadí neutrální obsah slov na úkor vyjádření emocí. Příklady Karla Čapka:⁹¹

<u>Místo neutrálního</u>	<u>se použije slovo předpojaté</u>
nemá pravdu	zákeřně se na mne vrhl
něco není v pořádku	dotyčný lká, roní slzy
protestuje	láteří
poznámenává	klevetí
kritizuje	spílá
rozvážný	opatrnický
duchaplný	duchaplnický

⁸⁹ BERKA, Karel: Aristotelova kritika eristiky. In ARISTOTELÉS. *O sofistických důkazech*, 1978, s. 13.

⁹⁰ Podle „Stanoviska České biskupské konference“ a „Vyjádření Starokatolické církve v ČR“, publikovaných v *Lidových novinách*, příloha Orientace, 31. 7. 1999.

⁹¹ ČAPEK, Karel. *Dvandčtero figur ...* 1948, s. 53–55.

nakloněn prostým a věcným důvodům

všední a triviální

nakloněn abstraktním důvodům

neživotný intelektuál

předpojatý jazyk: jazyk používající *předpojatá slova*.**přehlédnutí alternativních možností vysvětlení:** téměř vždy je víc možností než dvě. Tato chyba se vyskytuje v úvahách nejrůznějšího druhu. Zvláštní případy: *falešná příčina, sugestivní dichotomie, přetížená otázka* apod.**přetížená otázka:** společný název pro *komplexní* a *presumptivní otázku*. Spadá pod obecnější chybu – *přehlédnutí alternativních možností vysvětlení*.**retorsio argumenti** (obrácení argumentu): argument, který chce odpůrce použít pro sebe, použijeme proti němu:Řekne např.: „Je to dítě, musí se mu ještě leccos prominout.“ – *Retorsio*: „Právě proto, že je to dítě, musí být trestáno, aby neuvízlo ve svých špatných návycích.“⁹²Zvláštní případ *ad hominem*.**rozložení** (chybné rozložení celku na části): za předpokladu, že části celku musí mít vlastnosti celku, např. „Protože je to skvělý tým, jeho členové musí být skvělými fotbalisty.“ Skupina hráčů spolu může úspěšně spolupracovat, aniž by byli jednotliví hráči vynikající. Opakem je **složení**.**se speciální výjimkou** (angl. special pleading): prohřešek vnímat jako chybu u druhých, ale ne u sebe. Například:Běžně se můžete setkat s lidmi, kteří se vyslovují proti úplatkům, podvodům, lhaní, násilí apod., ale když se jedná o jejich zájmy, potřeby, záliby apod. (ale také jde-li o zájmy jejich rodiny, přátel, klubu, party apod.), pak se nerozpakují podplácet, podvádět, lhát i dopouštět se násilí, a to vše odůvodňují tím, že nepodplácejí, ale dávají jen malou pozornost, že nepodvádějí, ale jen využívají mimořádných příležitostí, že nelžou, ale jen nemohou v dané situaci říci úplnou pravdu, že se nedopouštějí násilí, ale musí sáhnout ke spravedlivému trestu atd. Jejich argumentace je tak založena na změně významů těch obecných tvrzení (která stále uznávají, hlavně když jsou pro ně výhodná), ve kterých však nově interpretují jejich podstatné slovní tvary (pojmy, termíny): úplatek – pozornost ('všimně'), podvod – využití příležitosti, lež – nevhodnost či nemožnost říci pravdu, násilí – spravedlivý trest.⁹³**složení** (chybné složení celku z částí): za předpokladu, že celek musí mít vlastnosti svých částí, např.: „Protože jsou členové týmu skvělí fotbalisté, musí být celý tým skvělý.“ I skvělí fotbalisté mohou na hřišti špatně spolupracovat. Opak od **rozložení**.**strašák** (angl. straw man): karikování názorů opačné strany, takže je pak snadné je odmítnout. Příkladem je předvádění konkurenčních služeb v reklamě. Např. reklamní šot na praní srovnává s 'běžným' práškem, což se neobejde bez znevažujících poznámek. Následující Aristotelův příklad užívající analogie je ukázkou, jak tuto taktiku využít pro dobrou věc.Ífikratés, když jeho syna, jenž ještě nedosáhl zákonitého věku, nutili, aby převzal služby v obci, poněvadž byl vysoké postavy, pravil: „Uznávají-li Athéňané hochy, poněvadž jsou vysocí, za muže, budou moci i odhlasovat, že muži nízké postavy jsou hochy.“⁹⁴⁹² SCHOPENHAUER, Arthur, *Eristická dialektika*, 1994, s. 47–48, úskok 26.⁹³ JAURIS Miroslav, ZASTÁVKA, Zdeněk. *Základy neformální logiky*. 1992, s. 41–42.⁹⁴ ARISTOTELÉS. *Rétorika*, 1999, 1399a, 35–39, s. 172.

Podobnými chybami jsou *zmanipulovaná teze*, *zveličená teze*, *zeslabená teze*.

sugestivní dichotomie: Totéž jako *falešné dilema*. Též oznamovací forma *komplexní otázky*:

(*Komplexní otázka*: Chcete, aby vás vykradli, nebo si koupíte naše zabezpečovací zařízení?)

Sugestivní dichotomie: Buď se necháte vykrást, nebo si koupíte naše zabezpečovací zařízení.

Jiná formulace *sugestivní dichotomie*: Ještě vás nevykradli? Vykradou! Pokud si nekoupíte naše zabezpečovací zařízení.

Sugestivní dichotomie je speciální případ chyby, kterou je *přehlédnutí alternativních možností vysvětlení*.

sylogismy s chybou: je 15 platných forem sylogismu vyhovujících soudobé přesnosti plus ještě 9 platných za předpokladu neprázdnoty množiny příslušného termínu. Všechny možných, platných i neplatných forem sylogismu je 256. To znamená, že na jednu platnou formu připadá asi deset neplatných. Některé neplatné formy se platným velice podobají a tehdy zejména chybujeme. Následující sylogismus je neplatný a usuzovat tímto způsobem je chyba:

Všichni mladí lidé se občas rádi dívají na televizi.

Někteří lidé, kteří chodí do kina, se občas rádi dívají na televizi.

Proto někteří mladí lidé chodí do kina.

Stačí ale jeho druhou premisu a závěr přehodit, abychom dostali sylogismus, který je platný, a závěr z premis logicky vyplývá:

Všichni mladí lidé se občas rádi dívají na televizi.

Někteří mladí lidé chodí do kina.

Proto někteří lidé, kteří chodí do kina, se občas rádi dívají na televizi.

tu quoque (ty také): argumentace chybným obviňováním je zvláštním druhem argumentace *ad hominem*. V následujícím příkladu je touto taktikou veden i protiútok:

U sousedky na návštěvě: „To prádlo samá šmouha, co visí tamhle na dvorku, to je tvoje prádlo?“ – „To ano, ale ty šmouhy jsou na tvém okně.“⁹⁵

Často bývá použito jako *obrana proti* chybné argumentaci *ad baculum* nebo *ad hominem*.

unáhlené zobecnění: jednou z nejběžnějších chyb je vyvozovat závěry argumentů podle příkladů, z analogie a o příčině předčasně, ještě než shromáždíme dostatek informací. Velmi častá chyba. Je snadné si jí povšimnout, dopustí-li se jí jiní, těžší je ji uvidět, když ji uděláme sami. Speciálním případem je *jedna paní, která*, *post hoc ergo propter hoc* apod.

Totéž co *nedostatečně podložené zobecnění*.

úskočná slova (angl. weasel words): změna významu slova uprostřed argumentu, takže závěr může zůstat, ačkoli jeho význam může být zásadně posunut. Obvykle manévr, který je předveden pod tlakem protipříkladu.

A: Každé učení je mučení.

⁹⁵ MELLO, Anthony de. *Modlitba žáby*, 2. díl, s. 156.

B: A co tak učení se argumentaci: to máš rád!

A: Ano, to ale není skutečné učení.

Zde je úskočným slovem 'učení'. Odpověď A na B-ovu námitku fakticky mění význam 'učení' na 'učení, které je mučení': takže A-ovo první tvrzení zůstane pravdivé, ale pouze za cenu, že se stane triviální ('Veškeré učení, které je mučení, je mučení.'). Může též sloužit jako případ *zmanipulované* nebo *karikované* teze nebo *ekvivokace*.

vemlouvavá definice: definování termínu způsobem, který se zdá být přímočarý, ale který je ve skutečnosti pln skrytých implikací nebo si všímá spíše nepodstatných vlastností. Např. definovat 'konzervativní' jako 'ten, kdo realisticky hodnotí omezení daná lidským faktorem'.⁹⁶ Porušuje pravidlo nepoužívat příliš obecný a nekonkrétní (vágní) jazyk.

vyžadování důkazového důvodu: totéž jako *petitio principii*.

zmanipulovaná (zesílená nebo zeslabená) teze: Arthur Schopenhauer doporučuje, abychom svá tvrzení co nevíce zužovali, neboť se pak snáze obhajují, a odpůrcova zas co nejvíce rozšiřovali, neboť ta se pak snáze vyvracejí. Tento manévr popisuje v knížce *Eristická dialektika* jako úskok č. 1.⁹⁷

Jeden z případů *manipulace s premisami*.

UKÁZKA ROZBORU POLEMICKÉ STATĚ Z DENNÍHO TISKU

Ukázka polemické statě z denního tisku spolu s rozbořem způsobu, jakým se v uvedené stati argumentuje. Rozbor zahrnuje pokus o rekonstrukci některých použitých argumentů, určení druhů argumentů, rozpoznání chybných argumentů, zmínku o etické stránce polemiky a závěrečný argument dokládající, že polemická stať *Chraňme zdravý rozum před všeználky!* sice svým názvem k ochraně zdravého rozumu vyzývá, ale způsob, jakým je vedena argumentace v textu, tomu neodpovídá.

1. Chraňme zdravý rozum před všeználky!⁹⁸

Čtenáře Lidovek už jistě nudí věčné tahanice o šumavskou kůrovcovou kalamitu, z níž si teatrolog Vladimír Just udělal mediální trafiku. Za článek o zelených fundamentalistech, kteří chtějí navzdory rozhodnutí ministra životního prostředí Kužvarta nechat Šumavu škůdce sežrat (LN 16. 6.), jsem to

2. Chraňme zdravý rozum⁹⁹

To, co následuje, je poněkud neobvyklou reakcí na článek pana Ivana Breziny nazvaný Chraňme zdravý rozum před všeználky! (LN, 28. 7. 1999). Název článku sice k ochraně zdravého rozumu vyzývá, ale jeho text je s názvem v rozporu. V jistém smyslu totiž, a to chceme ukázat, je větší část textu článku v rozporu se zdravým rozumem. Půjdeme na to tak, že nejprve článek rozebereme z hlediska způsobu jeho argumentace:

„Čtenáře Lidovek nudí věčné tahanice...“ čtenáře

⁹⁶ WESTON, Anthony. *A Rulebook for Arguments*, 1992, s. 86.

⁹⁷ SCHOPENHAUER, Arthur. *Eristická dialektika*, 1994, s. 25.

⁹⁸ Polemický článek Ivana Breziny v *Lidových novinách*, 28. července 1999, s. 11, rubrika Diskuse.

⁹⁹ Polemický rozbor článku Ivana Breziny.

ovšem tentokrát schytl nejen od něj (1. 7.), ale i od ekologa Martina Braniše (25. 6.).

Z Branišovy rétoriky („Smrt diletantům a hyenám!“) na čtenáře zavane denunciační puch padesátých let. Justův spisek je pak chaotickou změtí nedoložených obvinění a typicky justovského „bolševismu naruby“ (mluví se tu třeba o „soudruzích z dřevařské party“).

Mé přesvědčení, že o odborných záležitostech mají rozhodovat odborníci, a nikoli novácká bába Dymáková, a že vědecky podložený obraz objektivní reality má větší vypovídací hodnotu než subjektivní bláboly laických všeználců, označil před časem Vladimír Just v LN za „marx-leninismus“. Pak je ovšem třeba se ptát: navštěvuje teatrolog v případě onemocnění šamany a zařikávače, nebo se raději svěří do péče kvalifikovaného a posledními poznatky vědy vybaveného praktického lékaře?

Špína na vědu i vědce?

Pikantním paradoxem ovšem je, že mne oba pánové shodně obvinili ze špinění vědců a vědy. Důvodem byla má citace biologa Čestmíra Hofhanzla, podle něhož zástupci Entomologického a Botanického ústavu Akademie věd chystají na Šumavě nezodpovědný experiment: pustíme kůrovce ze řetězu, jen ať ukáže, co umí.

Klíčovou otázkou je zde odborná kompetence. Ta je ovšem v době rozparcelování vědy do miniaturních písečků jednotlivých disciplín velmi ošemetnou záležitostí. Botanici a entomologové jsou bezesporu machry

je třeba připravit na vstřícné přijetí článku – **ad populum** (dožadovat se přízně davu).

„Pan Vladimír Just si udělal mediální trafikou z ...“ – z trafiky lidé mají zisk, podsouvá se tu, že pan Just z něčeho těží, to je chybný argument **ad hominem**.

Pan Just a ekolog pan Martin Braniš polemizovali s článkem pana Breziny „o zelených fundamentalistech, kteří chtějí navzdory rozhodnutí ministra životního prostředí pana Kužvarta nechat Šumavu škůdcem sežrat“, takže to pan Brezina ‘schytl’, **předpojatá** jsou slova ‘fundamentalisté’, ‘sežrat’, ‘schytl’.

„Spisek pana Justa je chaotickou změtí“ – **předpojatý** jazyk: ‘chaotická zmet’ **ad hominem** a současně **ad verecundiam** (snižování autority).

„Pan Just nedokládá svá obvinění“ – nedokládat je nečestné, pan Just se tím obviňuje z nemorálnosti, **ad hominem**.

„Justovský bolševismus naruby“, tj. kritika přetrvávajících zvyků z komunismu, termín ‘bolševismus’ je v této souvislosti **předpojatý**, též **ad hominem**.

„Navštěvuje Just v případě onemocnění šamany a zařikávače, nebo se raději svěří do péče kvalifikovaného lékaře?“ – to je tzv. **komplexní otázka** na čtenáře. (Ať si čtenář odpoví, jak chce, vyjde z toho pan Just špatně. Buď chodí k šamanům, a to je sám tak trochu šaman, nebo chodí k doktorům, a to je v rozporu s tím, že odmítá vědecký obraz reality – viz výše, čili je to člověk, který sám sobě odporuje.)

Dále pan Brezina argumentuje, že ačkoli jsou vědečtí pracovníci Entomologického a Botanického ústavu „bezesporu machry v taxonomii atd.“, nejsou k problému kůrovce na Šumavě kompetentní, protože „většina smrkového lesa Šumavy byla vysázena člověkem, a proto přírodou není“. (Dva na sebe navazující argumenty modus ponens.) ‘Příroda’ je tedy podle pana Breziny to, co je zcela člověkem nedotčeno. To je prvý z významů termínu příroda, který se v článku objevuje. Na Šumavě má být vysázen smíšený les (rozhodnutí z r. 1991 při zřizování Národ. parku), a jak hospodařit na Šumavě, spadá do kompetence ‘lesnické vědy’. Protože byl smrkový les vysázen na Šumavě člověkem, není Šumava ‘přírodou’, ale hospodářským lesem.

„Pan Just si představuje pod pojmem ‘lesní inženýr’ hamižného dřevaře...“, pan Just je nevzdělaný a podsouvá se mu, že uráží dřevaře, dvojité **ad hominem**.

„Pan Just neví, že někteří lesáci, kteří se ve sporu

v taxonomii a přidružených teoretických oborech studujících přirozené přírodní procesy. Jejich vysokou vědeckou erudici v této oblasti nijak nesnižuji. Vtip je ale v tom, že naprostá většina Šumavy prostě přírodou není. Je to člověkem uměle vytvořené stejnověké „smrkové pole“, založené kdysi schwarzenberskými lesníky s cílem co největší produkce dřevní hmoty. I gymnaziální student přírodopisu přitom ví, že ekologická stabilita takové monokultury je velmi nízká – každý jen trochu mlsnější škůdce vám vaši zahrádku sežere do mrtě, pokud mu k tomu ovšem dáte příležitost.

Bez lidských zásahů to nepůjde

Šumavský národní park byl v roce 1991 zřízen s cílem přetvořit „smrkovou zahrádku“ v různověký a ekologicky stabilní smíšený prales. Než se tak ale stane, Šumava se prostě bez lidských zásahů neobejde – v přechodném stadiu je totiž třeba udržovat ekologickou stabilitu uměle. K tomu nejsou kompetentní akademičtí botanici ani entomologové provádějící základní výzkum, ale aplikovaná disciplína, která se kontrolou škůdců v hospodářském lese (fakticky jím Šumava stále ještě je!) zabývá. Nazývá se lesnická věda.

Je jen Justovou a Branišovou neznalostí, pokud si pod pojmem „lesní inženýr“ představují pouze hamižného dřevaře s burácející motorovou pilou. Jako v každé odborné komunitě lze totiž i tady rozlišit široké názorové spektrum – ve sporu o Šu-

o Šumavu angažují, jsou zelenější než lecjaký ochránář“ čili pan Just se mylí, **ad hominem**.

„Pan Just má kondelíkovskou představu renesančních osobností, které rozumějí naprosto všemu“, to je zase **ad hominem** a současně **ad verecundiam** a na to ještě navazuje argument ze **zmanipulované teze**, protože z předchozího tvrzení pan Brezina vyvozuje závěr, že o kúrovci by měli rozhodovat v Ústavu fyziky plazmatu, dále v Ústavu sexuologickém a taky v Ústavu divadelním. To je klasický chybný argument z podsunuté neboli zmanipulované teze s následným přivedením ad absurdum. Pan Just by byl dokonale vyvrácen, kdyby (sic!) se vyvrácení neopíralo o zmanipulovanou tezi.

„Pan Just – kandidát na titul Ropáka 98“, **ad hominem**, navíc nazvat pana Justa Ropákem jej má očernit, protože je to přízvisko pro ekologického antiaktivistu. Jenže když pan Just je aktivista a je označen za Ropáka, pak se na jméno Ropák přenáší to, co pan Just je, tedy být aktivistou. Je tedy Ropák označení pro aktivistu, nebo pro antiaktivistu? Nevíme, protože naplnit slovo dvěma navzájem si odporujícími významy de facto znamená význam slova vyprázdnit. (Řeč, jejíž slova se jen říkají, ale nic neznamenají – nepřipomíná to něco? Ptydepe? Newspeak?)

„Pan Just poučuje o ekologické stabilitě ... a já bych jej na oplátku mohl poučovat jak interpretovat Hamleta“ – tady se argumentuje z analogie, že pan Just ekologické stabilitě nerozumí, čili pan Just se nekompetentně vměšuje, **ad hominem**, **ad verecundiam**.

„Pan Just s panem Branišem zapomínají, ... že tak příroda zničí vše, co považujeme za hodné ochrany my lidé“ – zdánlivě mírný **ad hominem**, ale staví pana Justa a pana Braniše do poněkud osamocené pozice.

„Divadelník neví, že i na přísně chráněných Galapágách...“ – ‘divadelník’ je **předpojatý** termín, opovrhlivý tón, snižování odborné způsobilosti, **ad hominem**.

Z tvrzení, že naprostá většina návštěvníků Šumavy se chce procházet zeleným lesem, a z tvrzení, že by zde takový les nebyl díky kúrovci, pan Brezina usuzuje, že rozhodnutí ministra Kužvarta kácet les je třeba pochválit. Tento argument je svým odvoláním na veřejnost a pochvalou ministra **ad populum**.

„Pan Just, pan Braniš, pan Bezouška a pan Bláha jsou ekologičtí fundamentalisté“ – **předpojatý** jazyk, **ad hominem**.

mavu se angažují i lesáci, kteří jsou „zelenější“ než lecjaký ochranář.

Mince má ale i druhou, humornou stranu: pokud Justovu kondelfkovskou představu renesančních osobností, které rozumějí naprosto všemu, přijmeme, měl by se ke kůrovci kromě entomologů a botaniků vyjádřit třeba i Ústav fyziky plazmatu, Sexuologický ústav a další „vrcholné vědecké instituce“.

Nebo Divadelní ústav. Teatrológ Just mne totiž před časem zval, že prý mi to na Šumavě „všechno ukáže“. Přiznám se, že mne jako milovníka absurdního dramatu ten návrh zaujal. Procházeli bychom se hlubokými hvozdy a kandidát na titul Ropáka 98 by mne poučoval o ekologické stabilitě. Já bych mu na oplátku vyprávěl o možných interpretacích Hamleta, Beckett by to líp nevymyslel. Jen napjatě čekám, kdy divadelní vědec začne kromě ekologům a lesním inženýrům radit třeba i chirurgům, astrofyzikům či stavitelům vzducholí.

Just s Branišem zapomínají, že NP nemůže být pokusným územím, kam člověk nesmí vkročit a kde budeme zpovzdáli přihlížet dalšímu, už mnohokrát zdokumentovanému kalamitnímu přemnožení škůdce. Národní park může totiž ochránit přirozené přírodní procesy jen do té míry, pokud nehrozí, že tak příroda zničí vše, co považujeme za hodné ochrany my lidé. Divadelník neví, že i na přísně chráněných Galapágách likvidují vědci cizorodé zavlečené druhy rostlin totálními herbicidy. Kdyby to totiž nedělali a ponechali

„Just má v zásadě pravdu“ – kupodivu zde Just poprvé dostává za pravdu. Je to ale, milý čtenáři, pouze proto, aby tím potvrdil výchozí premisu závěrečné argumentace článku, kterou má být Justovo stanovisko v otázce kůrovce definitivně vyvráceno. Zdali se to povedlo, pokusme se uvážit.

Sled závěrečných argumentů formuluje pan Brezina takto: (pan Just má v zásadě pravdu, protože) „kůrovec je přirozenou součástí ekosystému stejně jako smrk, tetřev či rys ostrovid. Totéž ale platí i o člověku s jeho dýmajícími továrnami a pásy asfaltových silnic, i on je totiž živočišným druhem patřícím do přírody. Jde jen o míru, a tu musíme určit my, resp. ministerstvo životního prostředí. Pokud pustíme ze řetězu jednoho škůdce, proč ne druhého? Rozdíl mezi ponecháním přírody na pospas nenasytnému kůrovci a hltavým německým cementářům či kanadským těžitelům zlata je totiž jen subjektivní a arbitrární ... přirozená obnova přírody pracuje tak pomalu, že Šumava bude na desítky až stovky let zcela zničena ... raději jít s broukem bojovat.“ – To je zřetězený argument, začíná se z analogie a její závěr je premisou pro modus tollens? Vyjádření je bohužel zhuštěné, a tedy nepřehledné, navíc jsou některé premisy zamlčeny (enthýméma), ale to je běžný rétorický postup. Používat enthýmémata znamená psát svižně a to pan Brezina umí. Nám ovšem nic jiného nezbyvá než být mnohomluvní a jeho zhuštěně formulovaný argument rozebrat, protože to je jediná cesta jak se přesvědčit, zda je dobrý i z logického hlediska.

Nejprve si vysvětlíme, co je to vlastně argument z analogie. Znal ho již Aristotelés. Spočívá v tom, že když si jsou nějaké dva případy podobné v mnoha ohledech, dá se uzavřít, že si budou podobné i v nějakém dalším, dosud neuvažovaném ohledu. Aby byl argument z analogie dobrý, musí být případ, který používáme pro srovnání, relevantní. Nemůže to být tedy tak, že když řeknu, že kočka je jako pes, a myslím tím, že oba mají uši, drápy a ocas, a vím-li, že pes štěká, proto kočka taky štěká. Předloha pro analogii je zde nerelevantní, protože psí uši, drápy a ocas jsou rodové znaky, štěkání druhový znak. Pan Brezina argumentuje z analogie takto: člověk je jako kůrovec. Tak jako je člověk součástí přírody, tak je kůrovec součástí ekosystému, tak jako člověk přírodu ničí (dálnicemi a továrnami), tak kůrovec ničí smrky (cestičkami pod kůrou). Tak jako musí být ničitelské působení člověka regulováno ministerstvem životního

přírodu neřízenému vývoji, převálcovali by agresivní „veřtelci“ záhy vše původní, co je na Galapágách cenné. Braniš by to jako ekolog vědět měl.

Mezi odborností a politikou

Národní park má navíc rekreační funkci: naprostá většina jeho návštěvníků se tu chce v neděli procházet zeleným lesem. Ušchlé stromy, táhnoucí se od obzoru k obzoru, by se asi veřejnosti moc nelíbily, byť by jí uctívači kůrovce nakrásně vysvětlovali, že tomu tak příroda sama chtěla. A právě v tom tkví obtížnost Kužvartovy mise: ministr životního prostředí musel velmi pečlivě vážit mezi argumenty odbornými a politickými. Jeho rozhodnutí povolit selektivní boj s kůrovcem je třeba ocenit.

Just, Braniš, Bezouška, Bláha a ostatní ekologičtí fundamentalisté přitom mají v zásadě pravdu – kůrovec je přirozenou součástí ekosystému stejně jako smrk, tetřev či rys ostrovid. Totéž ale platí i o člověku s jeho dýmajícími továrnami a pásy asfaltových silnic, i on je totiž živočišným druhem patřícím do přírody. Jde jen o míru, a tu musíme určit my, resp. ministerstvo životního prostředí. Pokud pustíme z řetězu jednoho škůdce, proč ne i druhého? Rozdíl mezi ponecháním přírody napospas nenasytnému kůrovci a hltavým německým cementářům či kanadským těžitelům zlata je totiž jen subjektivní a arbitrární.

Také vědci z Entomologického a Botanického ústavu AV mají v zásadě pravdu – příroda si nakonec jistě pomůže sama. Sekundární sukcese je prakticky

prostředí – panem Kužvartem, tak musí být i působení kůrovce regulováno, a to také je – viz ministrem povolené kácení v I. zónách parku. Tato analogie kulhá proto, že správně by se mělo říci, že tak jako člověk musí sám sebe regulovat, tak i kůrovec by měl sám sebe regulovat. Argument je ovšem poněkud zatemněn změnou významu termínu příroda oproti výše uplatněné argumentaci. Tam jsme viděli, že pan Brezina přírodou míní to, co je nedotčené člověkem, kdežto nyní ji chápe jako to, čeho je člověk součástí. Nevyjasněno též zůstává, co se rozumí pod pojmem ekosystém vzhledem k pojmu příroda. Pan Brezina mění význam klíčových termínů účelově. Angličané termínům, s nimiž se takto zachází, říkají weasel words, tj. lasiččí slova, přeneseně úskočná slova. Iz tohoto hlediska je pochybné, zda analogie skutečně dokládá, že kůrovec má být ministerstvem životního prostředí regulován, tak jako je regulována lidská činnost. Podle pana Breziny je to otázka míry, kterou ale musíme určit my (nikoli kůrovec – je vidět že analogie mezi člověkem a kůrovcem má pochopitelně své meze). Přes tyto nejasnosti pan Brezina dál pokračuje, jako by implikace „jestliže musíme omezovat člověka, pak musíme omezovat i kůrovce“ byla dokázána. Protože vzápětí z enthýmématu „pan Just tvrdí, že se nemá kůrovec pustit ze řetězu“ a z výše zmíněné implikace usuzuje pomocí modus tollens: jestliže nesmíme pustit ze řetězu člověka, nesmíme pustit ze řetězu ani kůrovce, ale kůrovce pustíme ze řetězu (říká pan Just a spol.), proto bychom měli pustit ze řetězu i člověka. Odtud by se k žádanému cíli dalo dospět vyvrácením ad absurdum: Jestliže pustíme kůrovce ze řetězu, pak i člověka, ale člověka nemůžeme, proto ani kůrovce, čili je třeba s kůrovcem bojovat. Jenže pan Brezina si takhle přímočaře nevede. Spíše takto: jestliže pustíme kůrovce ze řetězu, pak i člověka, a proto necháme naši přírodu napospas hltavým německým cementářům či kanadským těžitelům zlata, což je chybný argument ze zmanipulované (zúžené) teze, protože ne všichni lidé jsou hltavými německými cementáři a kanadskými těžiteli zlata. Ale ani tenhle výklad argumentace pana Breziny není ještě úplný. Pan Brezina totiž ani tak neříká, že máme přírodu ponechat napospas hltavým německým cementářům či kanadským těžitelům zlata, ale to, že je arbitrární, zda přírodu zničí kůrovec, nebo hltavý německý cementář či kanadský těžitel zlata! Čili ze zmanipulované teze vyvozuje, jen si pustíme do republiky bohaté Němce a Kanaďany, ať

všemocná, pracuje ale dosti pomalu. Pokud dáme na rady uctívačů kůrovce, můžeme se na několik desítek až stovek let rozloučit se současnou podobou Šumavy. Rád pak přijmu Justovo pozvání na procházku. Budeme bloudit po erozí zničených kopcích mezi kostrami mrtvých stromů, budeme pátrat po vyschlých zbytcích váchalovských rašelinišť a marně hledat vzácné rostliny a živočichy, zmizelé spolu se smrky sežranými kůrovcem. Teatrolog pak snad konečně pochopí, že neměl čekat na Godota, a raději jít s broukem bojovat.

nám přírodu zničí jako kůrovec. To je argument, který využívá odporu některých nacionalistů v Česku vůči německým podnikatelům a investorům, tedy **ad populum**. Ale jak se dostat k závěru, kterým nepochybně je, že máme „raději jít s broukem bojovat“? Pro nejednoznačnost a chyby nepůsobí dosavadní argumentace ještě dost přesvědčivě. Jenže kůrovce nesmíme nechat řádit – to je teze, která se v článku obhajuje. Pan Brezina proto ještě dá za pravdu vědcům z Ent. a Bot. ústavu AV, ale jen proto, aby je nepřímo obvinil, že si neuvědomují, jak je proces přirozené obnovy lesa zdlouhavý, neboť Šumava bude fakticky zničena ‘desítky až stovky let’. Paradoxní obvinění vědců a ekologů z toho, co jistě není jejich zájmem, totiž zničit přírodu – **ad hominem**. A nakonec ještě líčení hrůzné procházky parkem sežraným kůrovcem, aby se pak dalo uzavřít, že s kůrovcem je třeba bojovat. Argument líčením hrůz čili zastrašováním, což je něco mezi chybným argumentem **ad misericordiam** (na city čtenářů) a chybným argumentem **ad baculum** (zastrašování pana Justa a vědců a ekologů, kteří sdílejí jeho názory).

S rozborem, který se ukázal pracný a zdlouhavý díky mnohým nejasnostem a nejednoznačností, na něž jsme cestou narazili, jsme u konce. Za případné nekorrektnosti, kterých jsme se dopustili a které ušly naší pozornosti, se panu Brezinovi a čtenářům omlouváme. Nyní přejdeme k našemu závěrečnému argumentu.

Ad hominem – používaný téměř kontinuálně – je argument, který není k věci a při opravdu dobré argumentaci, které jde o věc, a ne o osobní prestiž a vyřizování účtů, je to chyba. Připočtete k tomu další chyby jako ad verecundiam, komplexní otázka, zmanipulovaná teze, předpojatý jazyk, nerelevantní analogie, použití úskočného slova, nejednoznačnost, ad populum, ad misericordiam a ad baculum, je toho poměrně dost.

Nechceme si myslet, že pan Ivan Brezina používá chybné argumenty úmyslně, to by znamenalo, že je nepoctivý. Ale pak není v tom, co napsal, mnoho zdravého rozumu, protože rozum hodný svého jména nerad chybuje. V románu 1984 popisuje G. Orwell tzv. newspeak (novořeč), jejíž používání je v rozporu se zdravým rozumem. Newspeak má následující vlastnosti: „dovednost nechápat analogie, nevšimnout si logické chyby, ... návyk tvrdit, že černé je bílé, i když to odporuje prostým faktům ...“ (podle vyd. Naše vojsko, 1991, s. 138–139); mezi nimi je právě nevšímání si logických chyb. Protože text pana Breziny je z větší části sestaven z logických chyb (ad hominem atd.), kterých si zjevně nevšimá, protože by je jinak opravil a nenechal je tam, kde jsou, patří v této své části do newspeaku. Ale newspeak je v rozporu se zdravým rozumem. V tomto smyslu je tedy větší část článku pana Breziny v rozporu se zdravým rozumem. Což bylo dokázat.

Za hlavní chybu v argumentaci pana Breziny považujeme, že neargumentuje ad rem – k věci. Někdo může namítnout, že ani předchozí rozbor nebyl ad rem – tedy k otázce kůrovce. Věcí, o níž nám v této polemice šlo, však nebyl kůrovec, ale zdravý rozum. Zdravý rozum totiž, a v tom se zřejmě shodujeme s panem Brezinou, považujeme za velmi důležitý. Kdyby převažoval v naší společnosti zdravý rozum, snadněji bychom se domluvili i v jiných otázkách, nejen v otázce kůrovce. Pro začátek bychom mohli více investovat do vzdělání.

Literatura:

- ARISTOTELÉS. *O sofistických důkazech*. Přel. A. Kříž. Praha: Academia, 1978.
- ARISTOTELÉS. *Rétorika*. Přel. A. Kříž. Praha: Jan Laichter, 1948. Nově vydáno: Praha: Rezek, 1999.
- ARISTOTELÉS. *Topiky*. Přel. A. Kříž. Praha: Academia 1975.
- ARNAULD, Antoine. NICOLE, Pierre. *Logic or the Art of Thinking, Containing, besides common rules, several new observations appropriate for forming judgment*. BUROKER, Jill, Vance (ed. a překl.). Cambridge: Cambridge University Press, 1996. ISBN 0-521-48394-8.
- CICERO, Marcus, Tullius. *O řečnicku*. Praha: Vyd. Boh. Hendrich, 1940.
- ČAPEK, Karel: Dvanáctero figur zápasu perem čili Příručka písemné polemiky. In *Marsyas čili na okraj literatury*. Praha: nakl. Fr. Borový, 1948. s. 52–57. In SELUCKÝ, Oldřich. *Logika pro střední školy*, 1995, s. 112–114.
- DÍOGENÉS LAERTIOS. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1995. ISBN 80-901916-3-0.
- DRATVOVÁ, Albína. *Logika a lidé*. Praha: nakl. Boh. Hendrich, 1944.
- FEYNMAN, Richard. *To snad nemyslíte vážně!* Praha: Mladá fronta, 1989. ISBN 80-204-0023-0.
- GADAMER, Hans-Georg: Jazyk jako médium hermeneutické zkušenosti. *Filosofický časopis*, 1998, vol. 46, no. 4, s. 597–604.
- GAHÉR, František. *Logika pro každého*. Bratislava: IRIS, 1994. ISBN 80-967013-9-8.
- GRUBER, David. *Řečnické triky*. Ostrava: Repronis, 1998. 91 s. ISBN 80-86122-19-0.
- JAURIS Miroslav, ZASTÁVKA, Zdeněk. *Základy neformální logiky*. Praha S&M, 1992. 63 s. ISBN 80-901387-1-3.
- KAHANE, Howard, CAVENDER, Nancy. *Logic and Contemporary Rhetoric. The Use of Reason in Everyday Life*. 11. vyd. Wadsworth Publishing Company, ITP An International Publishing Company, 1998. 369 s. ISBN 0-534-52470-2.
- KENNY, Anthony. Dějiny filozofie: historická a racionální rekonstrukce. *Filosofický časopis*, 1996, vol. 44, no. 3, s. 395–412. Přel. O. Vochoč.
- KOHÁK, Erazim: Hovory se stromem. *Filosofický časopis*, 1991, vol. 39, no. 6, s. 903–913.
- KUŤÁKOVÁ, Eva, MAREK, Václav, ZACHOVÁ, Jana. *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. Praha: Svoboda 1988.
- MELLO, Anthony de. *Minutové nesmysly*. Brno: Cesta, 1995.
- MELLO, Anthony de. *Modlitba žáby*. 2. díl. Brno: Cesta, 1996.
- ORWELL, George. *Farma zvířat*. Praha: Práce, 1991. ISBN 80-208-0159-6.
- ORWELL, George. *1984*. Praha: Naše vojsko, 1991. Poprvé vyšlo angl. v r. 1949.
- PASCAL, Blaise. *Myšlenky* (Výbor), Přel. J. Netopilík, Praha: Odeon, 1973.
- PATOČKA, Jan. *Sókratés. Přednášky z antické filosofie*. Praha: SPN, 1990. 158 s. ISBN 80-04-24383-0.

- PATOČKA, Jan: Negativní platonismus. In CHVATÍK, Ivan, KOUBA, Pavel (eds.). *Péče o duši. Sebrané spisy Jana Patočky*, sv. 1. Praha: OIKOYMENH, 1996.
- PIETRASIŃSKI, Zbigniew. *Psychologie správného myšlení*. Praha: Orbis, 1965.
- POPPER, Karl, R. *Věčné hledání. Intelektuální autobiografie*. Praha: Vesmír, Prostor, OIKOYMENH, 1995. s. 231.
- QUINTILIANUS, Marcus, Fabius. *Základy rétoriky*. Praha: Odeon, 1985.
- ROUSSEAU, Jean, Jacques. *Emil čili o výchování*. Přerov: nakl. Fr. Bayer a Boh. Smutný, 1907.
- RUSSELL, Bertrand. *Manželství a mravnost*. Přel. Ot. Vočadlo a L. Vočadlová. Čes. vyd. 2. Praha: Aventinum, 1947.
- SELUCKÝ, Oldřich. *Logika pro střední školy*. Praha: Fortuna, 1995. 235 s. ISBN 80-7168-201-2.
- SCHOPENHAUER, Arthur, *Eristická dialektika čili umění dostat v každé debatě za pravdu*. Přel. Břetislav Hůla. Brno: „Zvláštní vydání ...“, 1994. ISBN 80-85436-26-4. Těž Praha: en, 1991.
- TRNKA, Jiří. *Zahrada*, Praha: Albatros, 1962.
- WATZSLAWICK, Paul, BAVELASOVÁ, Janet, Beavin, JACKSON, Don, D. *Pragmatika lidské komunikace. Interakční vzorce, patologie a paradoxy*. Hradec Králové: KONFRONTACE, 1999.
- WESTON, Anthony. *A Rulebook for Arguments*. 2. vyd. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 1992. 98 s. ISBN 0-87220-156-2.
- ZASTÁVKA, Zdeněk. *O logice formální i neformální. Vše, co není zakázáno, je dovoleno*. Praha: Radix, 1998. ISBN 80-86031-15-2.
- Zlomky předsokratovských myslitelů. SVOBODA, Karel (ed.) Praha: nakl. ČAVU, 1944.

FALLACIES (ERRONEOUS, UNETHICAL, UNVALID, FALSE, PREJUDICED, CUNNING, FALLACIOUS AND FICTITIOUSLY CONVINCING ARGUMENTS)

Fallacies are mistakes or errors in arguments. Many of them are so tempting, and therefore so common, that they even have their own names. This may make them seem like a separate and new topic. Actually, however, to call something a fallacy is usually only another way of saying that it violates one of the rules for good arguments.

We introduce five kinds of good arguments together with the rules they must follow in order not to be fallacious: deductive arguments, arguments by example, arguments by analogy, arguments about causes and arguments from authority. There are some universal rules that are common to all kinds of arguments: these rules help us to avoid speaking vaguely and inconsistently.

Much attention we pay to citing. A citation should include all the necessary information; sources must be qualified and impartial. The right way of citing is an important demand we put on the ethic of argumentation. We have attached a list of the most common ethical errors in argumentation and we claim that almost all ethical errors in arguments are caused by lying and cheating.

At the end we have listed about fifty very known fallacies in alphabetical order together with examples illustrating their usage. We have analyzed a polemic article from a newspaper to show that there are many common fallacies in it.